

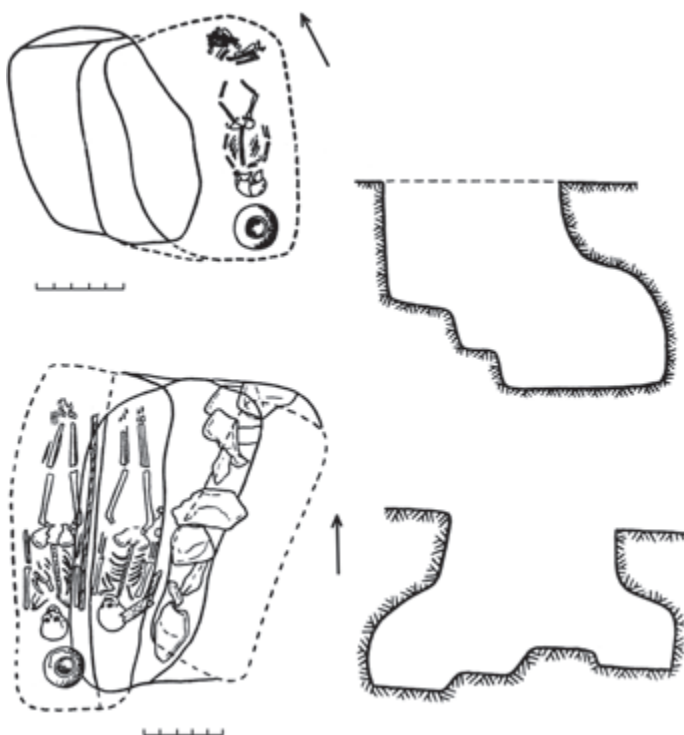
3. A SZARMATA TERJESZKEDÉS KEZDETEI

1. A KORA SZARMATA LELETANYAG (KR. E. IV. SZÁZAD – II. SZÁZAD KÖZEPE)

A szkíták sokáig – a Kr. e. VI–V. századig – jó viszonyban éltek a sazuomatákkal.¹²⁷ Erre az időszakra az Urálnál már kialakult (vagy legalábbis kialakulófélben volt) az az új színezetű leletkör, amelyet prohorovkai kultúra néven ismerünk, és amely már a sazuomata után következő nagy időszak, a kora szarmata periódus jellemző régészeti anyaga.¹²⁸

A sazuomata temetőikkel ellentétben a kora szarmata kori sírmezőket a rítus sokszínűsége jellemzi. Ennek ellenére vannak állandó és általános közös rítusbeli azonosságok. Ilyen az idegen – talán keleti – hatásra elterjedt¹²⁹ D–É-i tájolás, a padmaly (50. kép), ételmellékletként a juh mellső lába. A szabályos tájolástól csak ritkán tértek el, ilyenek például a családi kurgánok, ahol a család/nemzetség(?) fő köré helyezik el a rokonokat (51. kép).¹³⁰ Ismerünk kisebb és nagyobb nemzetségi temetőket is, és nagy mennyiségben fordulnak elő nem csak családi, hanem egyéni sírok, köztük korábbi – bronzkori – kurgánokba beleásottak. Uralkodó formák a keskeny téglalap alakú, az ún. vállas (padkás) és a padmalyos sírgödrök.

Gyakoriak a fegyveres temetkezések (általános a hosszú és rövid kard egyazon sírban, tegeznek bronz-, majd vashegyű nyilakkal, lándzsák, sisakok, páncélok) (52. kép 1–5.). Megjelenik a fegyver megrongálásának szokása a sírba helyezés előtt. Továbbra is előfordul a temetkezésekben a lószerszám, olykor díszes falerákkal (52. kép 11–13., 16.). Helyeznek a halott mellé tükröt, zoomorf nyelű kanalat (bár az állatstílus egyébként csaknem nyomtalanul eltűnik), mindenfajta toalett-tárgyat. Ekkortól terjed el a tükör széttörésének szokása a sírba tétel előtt. A tűzkultusz továbbra is kimutatható. A kőoltárokakat a kora szarmata időszakban szorítják ki a kisméretű agyag füstölőedények (kurilnyicák) (52. kép 8–9.). A kiépülő új kapcsolatok (53. kép) bizonyítékai a Fekete-tenger parti antik városokból származó importok, ugyancsak ilyen a meótóktól¹³¹

50. kép • Kora szarmata (prohorovkai) padmalyos temetkezések, Mecsetszaj 7. kurgán, 12. és 14. sír (Dél-Urál) (SZMIRNOV 1975. risz. 48–49. alapján)

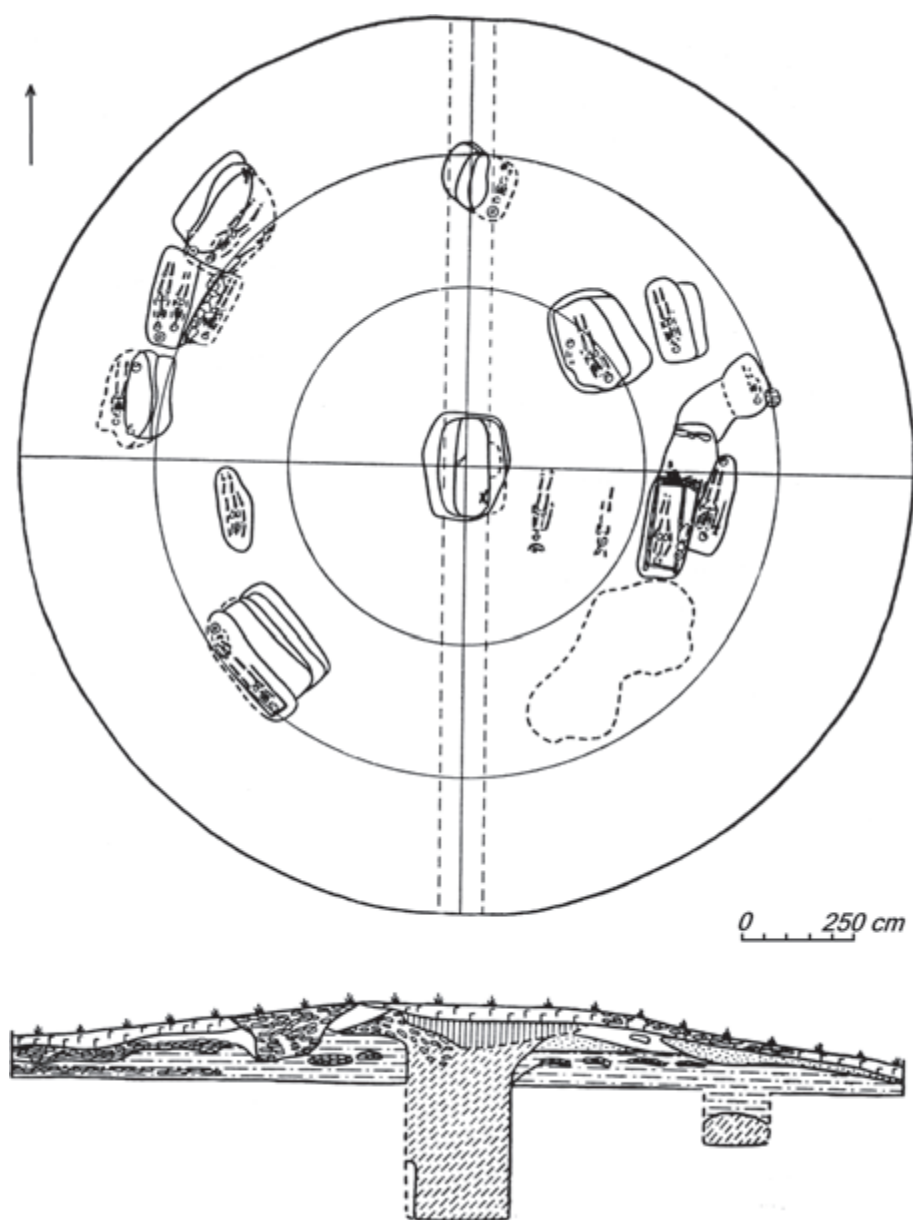
¹²⁷ A továbbiakban megkülönböztetjük a szkítákat és a sazuomatákat/szarmatákat egy, a régi törzsszövetségből kivált és önálló életet kezdett népnek/törzsnak, illetve népeknek/törzsszövetségnek tekintve az utóbbiakat.

¹²⁸ A korszak leletanyagának összefoglaló bemutatása: SZMIRNOV 1989. 169–177. A Kubán-vidék szírákjainak régészeti áttekintéséhez lásd MARCSENKO 1996. A névadó Prohorovka lelőhely korszerű és igényes közlése: JABLONSKIJ 2010.

¹²⁹ SZMIRNOV 1984. 44. Az utóbbi időben még az is felmerült, hogy a rítusban megfigyelhető egyes innovációkat – a D–É-i tájolás és a padmaly megjelenését – távolról, egyenesen Észak-, illetve ÉNy-Kína területéről bevándorló népességhez kell kötnünk (TAIROV 2006. – a vonatkozó irodalom összefoglalásával).

¹³⁰ SZMIRNOV 1989. 171., VLASZKIN 2000. 15. – további irodalommal

¹³¹ A meótókról alább részletesen lesz szó.

51. kép • Családi sírcsoport,
Mecsetszaj
7. kurgán
(Dél-Urál)
(SZMIRNOV 1975.
risz. 40. alapján)

érkező néhány edénytípus is. A Kubán-vidéken a többi között a nagyszámú balzamárium (illatszeres edényke) jelzi az intenzív kereskedelmi kapcsolatokat a Bosporus és az Északnyugat-Kaukázus nomádjai között.¹³² Mint a későbbiekben látni fogjuk, a Kubán-vidéki szirákok kultúrájában a görög és a meót kölcsönhatás olyanra erős, hogy az etnikai meghatározás olykor csaknem lehetetlen.

2. A RÉGI ÉS ÚJ VILÁG HATÁRÁN

A IV–III. század folyamán a Dél-Urálban, az Alsó-Volgánál, az Alsó-Don-vidéken, valamint az Észak-Kaukázus előterében megfigyelhető egy fokozatos nyugat–délnyugati mozgás (54. kép). Ennek hátterében alighanem az Urál-vidéki nomádok nyugatra induló elmozdulása állt.¹³³

¹³² ZAHAROV 2000. 30.

¹³³ KLEPIKOV–SZKRIPKIN 1997. 33.

52. kép • A kora szarmata (prohorovkai) időszak jellegzetes leletei (SZTYEPI 1989. tabl. 65., 67–69., 72. alapján)

Ha megvizsgáljuk a saurumata területen a temetkezéseket, megállapítható, hogy valamiféle változás zajlott le. Erre elsősorban a demográfiai adatok utalnak. A temetkezések – és ezzel nyilván a népesség – száma megnőtt. A demográfiai kérdéseket tárgyalva Borisz Fjodorovics Zselezcsikov számba vette a Dél-Urál

53. kép • A prohorovkai B. kurgán 3. sírjából származó aranyozott ezüstcsésze eredete egyelőre vitatott (JABLONSKIJ 2010. 70., 301., risz. 1243. alapján)

54. kép • A szarmata vándorlás kezdete a Kr. e. IV–III. században és a Bosporusi Királyság (MASZLENNYIKOV 1981. risz. 12. és ABRAMOVA 1992. risz. 1. alapján)

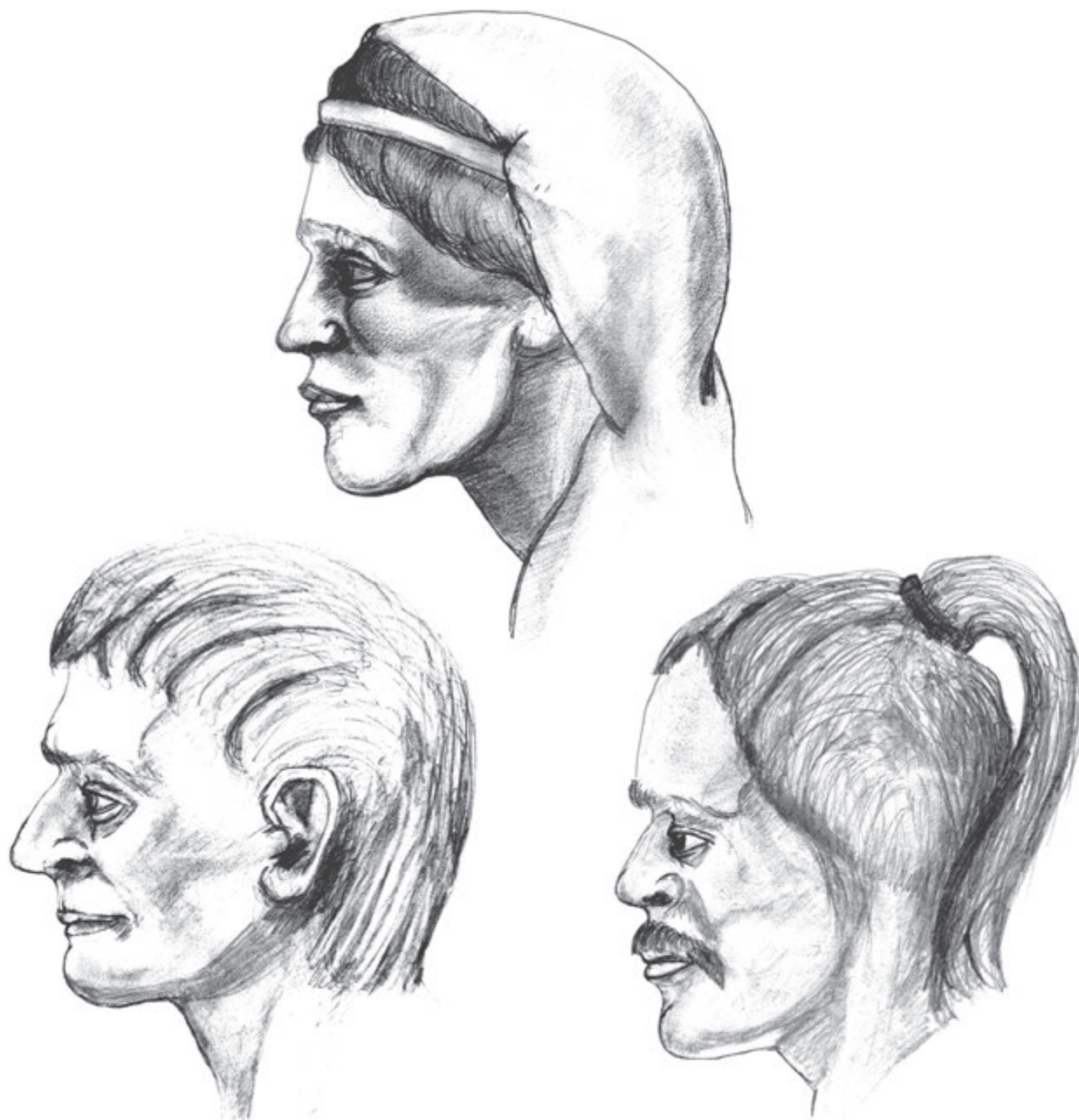

és a Volgán túli területek népességének változását. Míg a Kr. e. VI–IV. századból az 1980-as évek elejére kb. 2000 temetkezés vált ismertté, addig a IV–II. századból mintegy 5000, és a szám a Kr. e. I. – Kr. u. I. századra 1000-re csökken. Ezek a számok a tanulmány megjelenése óta nyilván jócskán megnövekedtek, azonban ez nem jelenti az arányok mérvadó változását. Zselezcsikov ezekből az adatokból indult ki demográfiai elemzése során és állapította meg, hogy a legkorábbi időszakban egy adott pillanatban az érintett vidéken kb. 10.000 ember élhetett. A saurumata/szarmata vándorlás idejére ez a létszám 20.000-re növekedhetett, majd jócskán megcsappant, és Krisztus születése táján már csak 5–7000 fővel számolhatunk (55. kép).¹³⁴

¹³⁴ Ezek az adatok megfelelnek a mintegy 1 millió km²-nyi terület kb. 60%-a – azaz 3,7 millió hektár – eltartóképességének. Ekkora területen 4 millió juhot vagy 300 ezer lovat vagy 240 ezer marhát lehet legeltetni. Minthogy 1 fő kb. 25 juhot eszik meg egy év során, a létfenntartáshoz 1 főre kb. 100 állattal kell számolnunk, hogy meglegyen a szükséges utánpótlás a jószágállományban. Azonban az egyéb szükségletek beszerzéséhez, a kereskedelemre stb. ennek legalább a duplájával, azaz 200 darabbal kell kalkulálnunk egy főre. Eltartásukhoz minimum 180–190 ha földterület szükséges. Ezek az adatok arra utalnak, hogy a népességnek a feltárt temetkezések alapján kiszámított létszáma reális. (ZSELEZCSIKOV 1984.)

Ezt a teóriát alaposan megkérdőjelezte A.Sz. Szkripkin, aki úgy vélekedett, hogy realisabb a néprajzi adatokból kiinduló népességbecslés, melynek értelmében a XVII–XVIII. századi kalmük nomád lakosság mennyisége ugyanezen a területen 280 ezer és 3 millió 180 ezer közt ingadozott (SZKRIPKIN 2012.). Véleményünk szerint a Zselezcsikov-féle adatok valószínűbbnek tűnnek.

A lakosságnak a IV–III. századi ilyenfajta megnövekedése lehetővé – és talán szükségessé is – tette a terjeszkedést. A terület eltartóképesége korlátozott, és a megszorodó népesség rákényszerült, hogy újabb legelőkre tegye rá a kezét. Hogy ez pontosan mikor történt, az a szarmata kutatás egyik legvitatottabb és legszövevényesebb kérdései közé tartozik. A fenti demográfiai kalkuláció persze önmagában véve aligha elegendő annak igazolására, hogy egy meglehetősen korai időpontban – azaz a Kr. e. V–IV. században – a szarmaták átlépték az ókori értelemben vett Ázsia és Európa határát, a Tanaist, azaz a Dont, és meghódították a korábbi szkíta területeket kialakítva az ún. Európai Sarmatiát. Az alábbiakban elsőként megvizsgáljuk a szarmata vándorlás kérdésével kapcsolatba hozható adatokat.

55. kép • A prohorovkai temetőben talált néhány koponya grafikus arckonstrukciója (JABLONSKI 2010. 178–180., risz. 82–84. alapján)

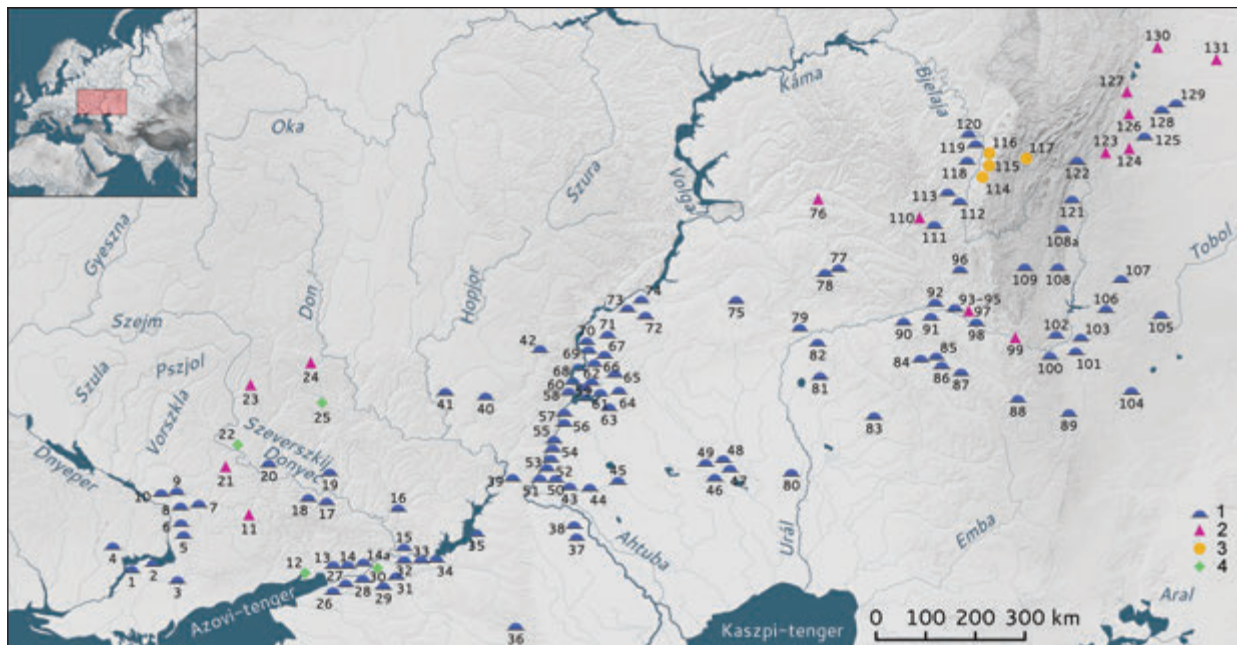
A fenti adatsor esetében sajnos hiányzik a Volga- és az Urál-vidék összehasonlító vizsgálata, pedig erre nagy szükség lenne ahhoz, hogy meg tudjuk mondani, volt-e (és ha igen, milyen mértékű) elmozdulás a két terület népességén belül. A Volgánál a IV. századtól mindenesetre jelentkeztek a rítusban és az anyagi kultúrában egyaránt az Urál-vidéki lakosságra már jó néhány évtizede jellemző vonások. Értékelésük – vagyis az a kérdés, hogy a szomszédok hatására egy belső fejlődésről van-e szó vagy tömeges bevándorlásról – olyan vita részét jelenti, amelyről az előző fejezetben már részletesen szoltunk. Amennyiben ugyanis bel-

56. kép • Julian Andrejevics Kulakovszkij (1855–1919) orosz klasszika filológus, ókortörténész, régész, publicista és pedagógus

ső fejlődésként/átalakulásként értékeljük a jelenségeket, akkor a sazuomata/szarmata lakosság szerves továbbéléséről beszélünk. Ha viszont úgy gondoljuk, hogy az urálik legyőzték a volgaiakat, majd tovább hódítottak nyugat felé, akkor egyetértünk azzal a teóriával, hogy a keleti nomád szarmaták alávetették a meótokból szkíta hatásra sazuomatákká lett, a szarmatáktól idegen népet. Egyelőre ez a két álláspont feszül szembe egymással.¹³⁵

Lenne persze egy harmadik lehetőség is: egyazon népesség két törzse(?)/csoportja rivalizálásaként értékelni a hódítást. Számunkra ez tűnik a legvalószínűbbnek. Nyilvánvalóan Julian Andrejevics Kulakovszkij (56. kép) is ezt a nézetet vallhatta magáénak, amit úgy fogalmazott meg, hogy „A délorosz sztyeppen a szkíták szarmatákkal történt felváltása alapvetően nomenklatura váltást jelent, nem pedig egyik nép elűzetését egy másik által.”¹³⁶

57. kép • A kora szarmata (prohorovkai) időszak leleteinek elterjedése (SZTYEPI 1989. karta 13. alapján) 1: kurgán, 2: szórvány, 3: telep, 4: kincslelet

¹³⁵ A kérdést részletesebben taglaltuk a II.2.4. fejezetben.

¹³⁶ KULAKOVSKIJ 2000. 50. – a szerzők fordítása oroszából.

Az Urál-vidékről induló innováció és/vagy vándorlás bizonyíthatóan nem torpant meg a Donnál, azaz a korai szármataák leleteit jóval nagyobb térségben ki tudjuk mutatni, mint a sauiromata régészeti hagyatékot: átlépték a Dont, nyugat felé eljutottak a Dnyeperig, dél felé pedig az Észak-Kaukázusig (57. kép). Időről időre felmerül az a feltételezés is, hogy a közép-ázsiai dahák törzse ugyancsak uráli szármata eredetű. Erre utalnak a dahák temetkezési rítusban jelentkező prohorovkai elemek, valamint egyes tárgytipusok egyezése. Ezek alapján arra gondolhatunk, hogy a dél-uráli népesség egy része a Kr. e. IV. század folyamán lehúzódt az Araltól délre eső régióba.¹³⁷ A dahák törzsszövetségéből kivált aparnok törzse alapította meg később a Parthus Birodalmát (58. kép), ami döntő szerepet játszott a parthus hadviselés nomád jellegében (ennek számos eleme később átöröklődött a szászán periódusra is).¹³⁸

A nyugati, illetve délnyugati irányú vándorlás nem volt minden előzmény nélkül. A Kr. e. VI–IV. századból jól kitapintható jelei vannak például az Észak-Kaukázus őslakói (a kobáni és a Kajakent–Horocsoj kultúra) és a sauiromaták/szármataák közötti kétoldalú kapcsolatnak. Nem csupán egyes tárgyak és rítuselemek felbukkanásáról van itt szó, hanem – elsősorban az antropológiai anyag alapján – a sauiromaták szórványos jelenlétéről. Ahogy Vitalij Boriszovics Vinogradov megfogalmazta, az Északkelet-Kaukázus nem volt terra incognita a szármataák számára abban az időszakban, amikor nyugati vándorlásuk elkezdődött.¹³⁹ A kétoldalú kapcsolatok bizonyítéka egyfelől a kobáni típusú karperecek, egy kaukázusi sisak, egy zabla és néhány szem gyöngy feltűnése a Volgánál (59. kép), másfelől Volga-vidéki jellegzetességeket mutató edények felbukkanása a Kaukázusban.¹⁴⁰

58. kép • Sámiból (Kuzisztán, DNy-Irán) származó parthus bronzszobor Teheránban az Iráni Nemzeti Múzeumban: a feltételezések szerint a carrhae-i győztes Szurénát ábrázolja (Kr. e. I. – Kr. u. I. század) (7000 JAHRE 2000. 230. alapján)

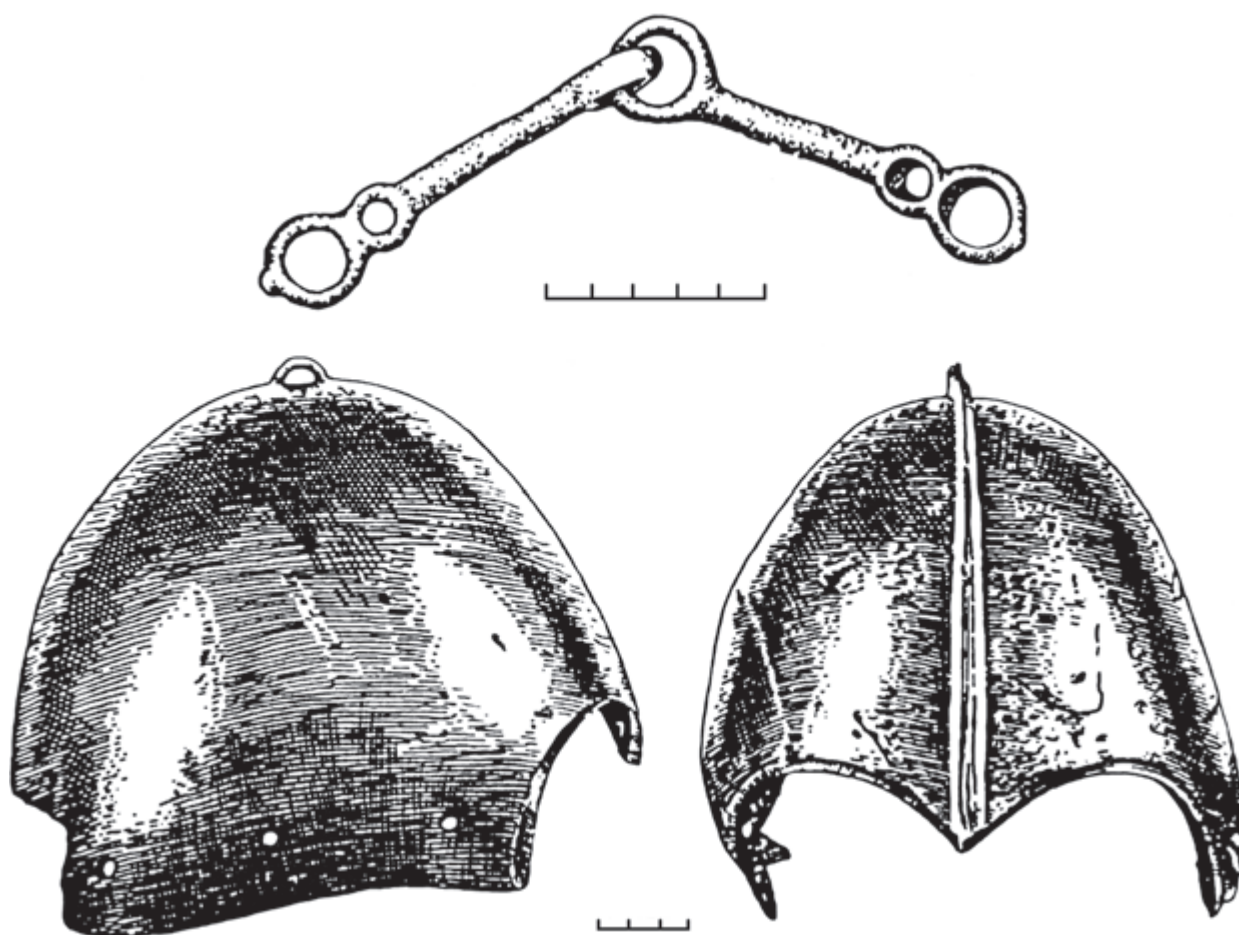
¹³⁷ BALAHVANCEV 2005. 66. – a korábbi irodalommal.

¹³⁸ NIKONOROV 2005. 141–142.

¹³⁹ VINOGRADOV 1963. 13–35. – a tárgyak és rítuselemek felsorolásával, további irodalommal, lásd különösen a 33–35. oldalt!

¹⁴⁰ PROKOPENKO 1998. 37.

59. kép • Kaukázusi tárgyak Volga-vidéki temetkezésekben: zabra Blagodarovkából, bronzsisak Sztarije Pecseuriból (SZMIRNOV 1961. risz. 43: 5. és 42: 4. alapján)

Aligha hihetjük, hogy a Don jobb partján ne lett volna hasonló a helyzet. De egy ilyen kutatást alaposan megnehezít a szkíták és szauromaták/szarmaták közel rokon volta és anyagi kultúrájuk hasonlósága. E tekintetben nem felejtkezhettünk el arról, hogy a két nép gyakorlatilag azonos, legfeljebb szállásterületük óriási kiterjedéséből következően az egyes régiókban más-más hatások érték őket.

Azt mindenesetre egyértelműen leszögezhetjük, hogy a vándorlások időszakára a korábbi anyagi kultúra alaposan megváltozott. Mint utaltunk rá, ez már az ún. prohorovkai kultúra. A korábbi, a szkítákéhoz közelálló vonások fokozatosan eltűntek. Az egyes temetkezések „szegényebb” vagy „gazdagabb” leletegyüttesei a társadalmon belül lezajló differenciálódásra utalnak. Kialakult egy lovas arisztokrácia (60. kép), valamint elkülöníthetők a szakrális réteg (mind nők, mind férfiak) temetkezései.

Az alábbiakban előbb megvizsgáljuk, hogy mikorra keltezhető a szarmaták megjelenése Európában (a szó antik értelmében, azaz a Dontól nyugatra). Kitekintünk a korabeli politikai szituációra. Tárgyaljuk, hogy milyen szerepet játszottak a szarmaták a korszak – azaz a Kr. e. IV–III. század – történéseiben. Nagy vonalakban bemutatjuk a periódus szarmatáinak anyagi kultúráját.

60. kép • Sztyepei nomád fegyveresek a Kr. e. IV. században (Je.F. Koroľkova rekonstrukciója, ZOLOTIJE 2001. 43. risz. 21. alapján)

3. ÍROTT FORRÁSOK A SZARMATÁK EURÓPAI MEGJELENÉSÉRŐL A IV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Mielőtt számba vennénk a szóban forgó szauromata/szarmata terjeszkedésre vonatkozó forrásokat, ki kell emelnünk, hogy a rendelkezésre álló adatok rendkívül töredékesek és korántsem egyértelműek. Az antik földrajz- és történetírók barbárokról szóló értesüléseiket többnyire nem közvetlenül szerezték (tisztelet a kivételnek – egyéb értékei mellett ezért is rendkívül fontos számunkra Hérodotos, aki gyakran első kézből nyerte információit), hanem a korábbi nemzedékek ismereteire támaszkodtak. Gyakran ezeket is eltorzítva közölték. Töredékes és megbízhatatlan voltukból fakadóan a források értelmezése sokszor vitatott és szerteágazó. Ennek egyik következménye, hogy a szauromata/szarmata népnév használata számunkra ma már gyakorlatilag kibogozhatatlan (lásd előbb!). A szauromaták/szarmaták nyugati terjeszkedéséről

szóló adatokat is sokan és sokféleképpen interpretálták. Az alábbiakban csak a lényeges megállapításokra szorítkozunk.

Elsőként számba vesszünk néhány olyan forráshelyet, amelyek alapján felvetődött, hogy a sauro-maták/szarmaták már a Kr. e. V–IV. század fordulóján átlépték a Tanais, azaz a Don vonalát. Hippokratés – Hérodotos kortársa, aki önálló, másutt nem szereplő adatokkal rendelkezett – közli, hogy „Európában létezik egy nép, mely a Maeotis ingoványánál lakik, nagyban különbözik a többi néptől és sauro-mates névre hallgat.”¹⁴¹ Ez megfelel Hérodotos elbeszélésének, aki a sauro-maták eredetét leíró történetben (a szkíták és amazonok összeházasodásáról – lásd az előző fejezetet!) a Dontól nyugatra és az Azovi-tengertől északra eső területet jelölte meg.¹⁴² Valójában Hippokratésnek ezt az adatát nem tekinthetjük bizonyító erejűnek. Van olyan nézet, hogy néprajzi megfigyelései ugyan kitűnőek, ám a Fekete-tenger keleti medencéjéről keveset tud, információi kérdésesek. Mások véleménye szerint műve elsősorban a környék természeti adottságaira koncentrál és az etnikai viszonyokat illetően bizonytalan.¹⁴³ Egyetértés abban van, hogy ismeretei a sauro-matákra vonatkozóan óvatosan kezelendők.

A IV. század első felében(?)¹⁴⁴ élt Pseudo-Scylax szerint „Ha az ember a Maeotisba behajózik [ti. a Pontus felől – I.E., K.V.], balról vannak a szkíták ... [és a szkíták után a] Szirmata nép és a Tanais folyó, amely összeköti Ázsiát és Európát.”¹⁴⁵ Ugyancsak ő írja pár sorral lejjebb, hogy „És a Tanais folyónál kezdődik Ázsia, és annak első népe a Pontosnál a sauro-maták. És a sauro-maták között van egy nép, amelyiken asszonyok uralkodnak.”¹⁴⁶ Azaz Pseudo-Scylax szerint Európában a Tanaison innen a szirmaták laktak, a Tanaison túl pedig a sauro-maták. Az adat nem értékelhető, mert nyelvészeti oldalról egyelőre nem sikerült tisztázni, hogy a szirmata nevet azonosítani lehet-e a sauro-matával/szarmatával. Az azonosítás és a különbözőség mellett egyaránt voksoltak a kutatók.¹⁴⁷ A szirmatákat nagyjából Pseudo-Scylaxsal egy időben Eudoxos is említette a Tanaisnál.¹⁴⁸ Vitatott annak a szerzőnek a kiléte – olykor Pseudo-Scymnus névvel jelölik őt –, akitől egy periplus (= „körülhajózás”) maradt ránk (II–I. század). Ázsiáról szóló fejezetében a Tanais mellett – de, hogy melyik parton, az nem világos – a szarmatákról (valamint a – talán a szarmatákkal azonosítható – jazamaták törzséről) számolt be. Információit a klasszika-filológusok IV–III. századi adatok átvételeként értékelik. E szerint a minket itt érdeklő keleti területekre vonatkozó részt Ephoros (IV. század eleje), a nyugati vidék leírását Kallatisi Demetrios (III–II. század fordulója) feljegyzéseiből kompilálta: „A Tanaisnál, amely Ázsia határa és két részre osztja a kontinenst, elsőnek a szarmaták élnek 2000 stadionnyi területen. Utánuk Demetrios szerint egy jazamatának nevezett meót törzs következik, amelyet Ephoros a sauro-maták

¹⁴¹ HIPPOKRATÉS 17.

¹⁴² HÉROD. IV.110–117. Ez a leírás nem mond ellent annak, hogy a sauro-maták szállásterülete vélhetőleg a Dontól keletre kerekendő, hisz az amazonokkal összeházasodó szkíták – azaz a sauro-maták mitikus ősei – „átkeltek a Tanaiszon, és előbb 3 napon át vándoroltak kelet felé, aztán a Maiétisz-tónál északnak fordultak, és még három napot mentek abban az irányban. Mikor elértek arra a földre, ahol népük ma is lakik, letelepedtek.”

¹⁴³ ROSZTOVCEV 1925. 22–23., ZGUSTA 1955. 27–28.

¹⁴⁴ ROSZTOVCEV 1925. 25. A forrás bizonytalan felhasználhatóságával kapcsolatban már itt előre kell bocsájtanunk, hogy más nézetek szerint IV. vagy III. századi a szerző (http://en.wikipedia.org/wiki/Periplus_of_Pseudo-Scylax – 2012. július 11.).

¹⁴⁵ PSEUDO-SCYLAX 68. – saját fordításunk angolból.

¹⁴⁶ PSEUDO-SCYLAX 70. – saját fordításunk angolból.

¹⁴⁷ ROSTOVITZEFF 1922. 114. Van olyan elképzelés is, hogy a szirmaták a szkítákkal azonosak: ZGUSTA 1955. 26.

¹⁴⁸ M.I. Rosztovcev szerint a szerző Pseudo-Scylax kortársa, Knidosi Eudoxos (ROSZTOVCEV 1925. 25.). V.V. Latisev véleménye (korábbi kutatók munkái alapján) más: a III. század közepén működő Rhodosi Eudoxosnak maradt volna fenn az adata Stephanos Byzantinosnál (STEPH.BYZ. I. frag.) – LATISEV 1947/52–1992/93. 187. (273.). PECZ 1902/04. I. 703. verziója, hogy a geográfus Eudoxos Kr. e. 280 táján alkotott, periplusát már az ókorban a több mint 100 évvel korábban élt Knidosi Eudoxosnak, a csillagásznak és matematikusnak tulajdonították. Már csak ebből a felsorolásból is sejthető, hogy a bizonytalan személyek bizonytalan adatai nem igazán meghatározóak egy olyan volumenű kérdés eldöntésében, hogy a sauro-maták/szarmaták mikor terjesztették ki uralmukat a Dontól nyugatra.

törzsének nevez. Mondják, hogy ezekkel a száuromatákkal egyesültek az amazonok, akik valaha a thermodoni csata után érkeztek ide; tőlük kapták az 'asszonyok uralta' elnevezést (Γυναικοκρατούμενοι).”¹⁴⁹

Korai forrás Sarmatiára vonatkozóan Hérakleidés Pontikos (390–310). Az eredeti közlés nem őrződött meg, csak az őt idéző későbbi szerzőktől tudjuk, hogy említett egy tavat Sarmatiában, amelyet egyetlen madár sem repül át, vagy ha meg is közelíti, elpusztul a tó bűzétől. A „bűdös tó” egyértelműen a máig is rossz szagáról ismert mocsaras Szivas tóval (pontosabban lagúna-rendszerrel) azonosítható.¹⁵⁰

Vagyis nincs igazán megbízható forrásadatunk arra nézve, hogy a szarmaták a Kr. e. IV. század első felében átlépték a Don vonalát. A déli és délnyugati irányú terjeszkedésre viszont mind az írott, mind a régészeti források szolgáltatnak adatot.

4. A BOSPORUSI KIRÁLYSÁG ÁRNYÉKÁBAN

Mielőtt rátérnénk a szarmaták Dontól nyugatra zajló történetére, nagyon röviden össze kell foglalnunk a Bosporusi Királyságra vonatkozó ismereteinket, hiszen ez az államalakulat alapvetően meghatározta a vele közeli szomszédságban, részben szimbiozisban élő iráni törzsek – szkíták, majd szarmaták – és más, etnikailag nehezebben azonosítható „barbár” népek történetét, kultúráját.

A Kr. e. VII. században indult meg az Észak-Pontus-vidék görög kolonizációja. A VI–V. században már csaknem a teljes partvidéket gyarmatosították a mai Belgorod Dnyesztrovszkijtől / Bilhorod Dnysztrovszkijtől (egykori Akkermenytől) Novorosszijszkig. A Krím-félsziget keleti végéből kinyúló földnyelven, a Kercsi-szoros (Kimmer Bosporus) partján jött létre Pantikapaion (a mai Kercs) városa, amely uralma alá hajtva a környező településeket, majd a szoroson túl, az Ázsiai Bosporus területére is átterjesztve hatalmát, megalapította a Bosporusi Királyságot (54. kép). Kialakulásának hátterében alapvetően a gyarmatosítókat kibocsátó Athénnek és a többi görög városnak a gabonaigénye volt. A termékeny dél-orosz területek búzája, növényi olaja és a Fekete-tenger halgazdagsága jelentette a bosporusi állam és a környező városállamok gazdasági alapját. A gabonaexport – amelynek előállítói sorában (a többi között) a sztyeppeti földműves szkíták játszottak jelentős szerepet – pillanatnyi helyzete nagy mértékben befolyásolta a terület anyagi jólétét és hatalmi politikáját. A 480 táján már létezett, hellén–perzsa mintára megformált észak-pontusi állam élén először az Archeanaktida, majd Spartokida dinasztia állt. A sajátos államképződmény jellemzője, hogy kezdetől fogva keverék, görög–barbár (iráni) kultúrát képviselt. A környező szkíták, majd a később helyükbe lépő szarmaták elitje részben beköltözött Pantikapaionba és a királyság más városaiba, részben ott is temetkezett egyes iráni–hellén rítus szerint. A M.I. Rosztovcev, és nyomában kutatók nemzedékei által többször körülírt sajátos szituáció: az antik görög és a szkíta–szarmata kölcsönhatásokból kialakult szinkretikus kultúra formálta a régió sajátos hadviselését, divatját, ötvösművészetét, amely aztán meghatározó szerepet játszott például a népvándorlaskor ékszerviselési szokásainak kialakulásában.¹⁵¹

¹⁴⁹ SCYMN. 874–885. – saját fordításunk oroszról. Részletesen foglalkozott a kérdéssel HARMATTA 1941. 16–18.

¹⁵⁰ LATISEV 1947/52–1992/93., 189. (275.), MACSINSZKIJ 1971. 45.

¹⁵¹ Ennek a széles körben „bosporusi jelenségnek” („боспорский феномен”) nevezett kulturális helyzetnek egy egész konferenciatorozatot szenteltek, amelyet másfél-kétévenként rendeznek meg Szentpéterváron. Kiadványaiban – «Боспорский феномен» – 1998 óta az antik városok és a környező barbárokkal kapcsolatos legfrissebb kutatási eredmények kapnak helyet. A Bosporusi Királyságról szóló máig egyik legjobb összefoglalás GAJDUKEVICS 1949. Egy szűkebb időszak friss áttekintését olvashatjuk Sz.Ju SZAPRIKIN tollából (2002.) – a korábbi irodalommal.

5. A SZIRÁKOK VÁNDORLÁSA, MEÓTOK ÉS GÖRÖGÖK A KUBÁN VIDÉKÉN

A források és a régészeti leletek egybehangzó tanúsága szerint a Don-vidékről a vándorlás előbb déli, illetve délnyugati irányban indult meg (54. kép). Hogy ez az esemény mikor és hogyan zajlott le, arra előbb a forrásadatokat, majd a régészeti anyagot tekintjük át.

A térségben bekövetkezett változásokra vonatkozó első, valószínűleg megbízható forrásunk egy, a 320-as évekből származó Démostenész-beszéd, nevezetesen a Phormio elleni, amelyből kiderül, hogy a szóban forgó kereskedő üzleti céllal a Bosporusra utazott. Útja sikertelenül végződött, mivel a bosporusi király és a szkíták éppen háborúban álltak, és így áruját nem tudta eladni. Önmagában furcsa, hogy a szkítákat, akik általában a Bosporusi Királyság szövetségeseiként léptek fel, most ellenségként említik. Az esemény talán előjátéka a hamarosan bekövetkező, az alábbiakban tárgyalt történéseknek. A kereskedelmi nehézségek pedig esetleg előrevetítik a nem sokkal később bekövetkezett kataklizmákat (lásd lejjebb).¹⁵²

A Bosporusi Királyság szomszédságát, a Kubán vidékét a Kr. e. IV. század második felében érte el – talán Arifarnes király vezetésével – a szarmata (alighanem szirák?) vándorlás. Szicíliai Diodóros – akinek informátora maga is a történelem résztvevője – leírása alapján a szarmaták belekeveredtek az ekkor zajló bosporusi belháborúba.¹⁵³ Az események menete a következő volt:

I. Pairisadész bosporusi király halála után (Kr. e. 310/309) fiai: Satyros, Eumélos és Prytanis közt ki-tört a belháború a hatalomért.¹⁵⁴ A trónt II. Satyros örökölte, de öccse, Eumélos a trónjára tört. Eumélos „baráti kapcsolatot épített ki néhány szomszédos barbárral és – jelentős erőket gyűjtve össze – meg akarta szerezni a hatalmat fivéréétől” (ti. Satyrostól – I.E., K.V.).¹⁵⁵ Ebben a szövetségben vett részt Eumélos oldalán a harcokban Arifarnes, aki jelentős erők felett diszponált. Diodóros 20 ezer lovasról és 22 ezer gyalogosról beszél. Satyrosnak ezzel szemben 4 ezer görög és thrák szövetségese, 20 ezer szkíta gyalogosa és 10 ezernél nem kevesebb lovasa állt fel.¹⁵⁶ A jelentős erő ellenére Satyros szétverte Arifarnes seregét, magát a királyt és a lázadó Eumélost a Thates folyónál (más néven Psathis, a Kubán északi mellékága)¹⁵⁷ épült közeli várba kergette. Azonban a vár ostroma közben Satyros megsérült és hamarosan meghalt. Így végül mégis Eumélos került a trónra, aki – hogy mindenáron megtarthassa hatalmát – kiirtotta egész családját, így másik

¹⁵² DÉMOSTHENÉS 34.8. – értelmezése VINOGRADOV 2005. 276–277.

¹⁵³ DIOD. XX.20–24.

¹⁵⁴ GYESZJATCSIKOV 1977. 45–46.

¹⁵⁵ DIOD. XX.22.

¹⁵⁶ DIOD. XX.22. Kérdés persze, hogy mennyire megbízhatóak ezek a számok, amelyek valószínűleg csak nagyságrendeket jelölnek. A kerek adatokkal részletesen foglalkozott MAKRAY 1998A. 37–82. Elképzelését igazolják az alábbi közlések is. LUK. Tox. 48., ahol egy Arsakomas nevű férfiú gyűjt sereget és „összegyűlt körülötte mintegy ötezer lovas, ezen felül húszezer nehéz fegyverzetű és gyalogos katona együtvéve.” STRABÓN (XI.5.8.) ír Abeakos szirák király ugyancsak 20.000 fős lovasságáról. Az adatok egybeesése feltűnő. A számoknak azonban minden esetben csak nagyságrendi jelentősége van, ami itt éppen azt jelenti, hogy nem kevés. Emellett az arányokat nyilván megközelítőleg jelzi: vagyis Arifarnesnek legalábbis több harcosa volt, mint amennyit a szkíták ki tudtak állítani, a lovasság a duplája azokénak. (GYESZJATCSIKOV 1977.)

A bosporusiak haderejéről Lukianos is ír (LUK. Tox. 54), ennek értelmében Eubiotos király „valamennyi görög, alán és szarmata segélycsapatát vezérelve” szállt hadba. A létszám 20.000 fő. A szkíták által becsapott Machlyene urának, Adyrmachosnak a seregével egyesített csapatból pedig szerinte „kilencvenezer főnyi had kerekedett, melynek egyharmada lovas fűszokból állt”. Ugyanekkor az egyik szkíta leterítette az ökörbőrt és „...összegyűlt körülötte mintegy ötezer lovas, ezen felül húszezer nehéz fegyverzetű és gyalogos katona együtvéve.” (LUK. Tox. 48) „Mi viszont – én (ti. Toxaris, a szkíta, akinek a szájába adja Lukianos a történetet – I.E., K.V.) is részt vettem a hadjáratban, a maga kenyerén élő száz lovasat adva át nekik akkoriban az ökörbőr előtt – harmincezernél nem sokkal csekélyebb létszámban, a lovasokkal egyesülve...” (LUK. Tox. 54) Lukianosnál a szarmaták létszámára vonatkozó adatot (LUK. Tox. 39) is olvashatunk. E szerint a Tanais két partján állomásozó szkítákra 10.000 szarmata lovas tört rá, „...s ahogy mondják, még háromszor annyi gyalogos...” STRABÓN (VII, 3,17) szerint a roxolánok 50000 embert küldtek Palakos segítségére Diophantos ellen. Pompeius Trogus értesít arról, hogy a Philippustól elszenvedett vereség után „Húszezer gyermeket és nőt ejtettek foglyul, valamint nagyszámú barmot...” (IUSTINUS IX.2.15.) Az adatok hosszan sorolhatók, de ennyiből is jól látható, hogy valóban csak nagyságrendet jelölnek.

¹⁵⁷ ZUBARJEV 2005. 444. risz. 7.

öccsét, Prytanist is, és csupán Satyros fia, Pairisadés menekült meg. Hat év múlva a trónbitorló Eumélost a saját kocsija gázolta halálra.

Hogy Arifarnes és „barbárjai” kik voltak, szirákok-e vagy sem, nem egyértelmű, mivel Diodóros leírása szerint Ἀριφάρνης ὁ τῶν Θρακῶν βασιλεύς. Kérdés, mit jelent a szövegben a Θρακῶν. Abban a filológusok megegyeznek, hogy elírásról van szó. A kérdés csak az, hogy a Θρατῶν (Pomponius Mela által említett meót törzs, amelyik az imént említett Thates folyóról kapta nevét) vagy a Σιρακῶν szó elírása-e. Bizonyos, hogy az említett nép független a Bosporusi Királyságtól, nem volt annak alávetettje.¹⁵⁸ Ivan Ivanovics Marcsenkotól – aki összefoglalta a korábbi kutatásokat – megtudhatjuk, hogy a Satyros elleni ütközetben Arifarnes – az irániaknál szokásos módon – hadai középpontjában foglalt helyet, míg Eumélos „csak” a balszárnyon harcolt, ami arra utal, hogy szerepe másodrangú volt. Az Arifarnes-vár ostromakor pedig nem is említik a bosporusi trónkövetelőt. Mivel pedig Arifarnes neve iráni, de nem szkíta – az árjak (harcosok) „farn”-jának hordozóját jelenti – az adatok nagy valószínűséggel a szarmaták (szirákok) jelenlétéről szólnak.¹⁵⁹ Újabban ismét felmerült a király that törzshöz tartozásának lehetősége, ami egyben a szirákok térségben való megjelenését is kétségbe vonja az adott korban. A.Sz. Balahvancev és E.A. Beglova szerint a korai szarmata vándorlás ellen szól az is, hogy a térségből, azaz a Kubán bal partjáról nem ismert hiteles hozzájuk köthető IV. századi lelet, a legkorábbi is csak a II. század végére keltezhető.¹⁶⁰ Ha ebben a kérdésben az utóbbi teóriát fogadnánk el, akkor magyarázatra szorul, hogy a IV. századi temetkezéseket mely néphez köthetjük, hogyan magyarázhatjuk a meót földvárak megerődítését (lásd lejjebb!) ebben a korban, s végül hogy Arifarnes kitől kaphatta a nevét, ha nem szarmata volt.

Satyros és Prytanis oldalán főként szkíták harcoltak. Az eseménysorban valószínűleg nem egyszerűen egy bosporusi trónutódlásért folytatott belháborút kell látnunk, hanem egyben a nyugat felé terjeszkedő szarmaták és szkíták konfliktussorozatának egyik jelentős epizódját. Más, a fentieknél bizonytalanabb források (Lukianos és egy Kr. u. II. századi szerző) közvetetten utalnak arra, hogy ez az összeütközés fordulópontot jelentett, és ettől kezdve megváltozott a Bosporusi Királyság külpolitikai orientációja: fő szövetségesé a szkíták helyett a továbbiakban immár a szarmaták léptek elő.¹⁶¹

Amennyiben az iráni nevű Arifarnes szirák volt – márpedig ez nagyon valószínűnek tűnik –, akkor a szirákok az első név szerint ismert és biztosan szarmatának meghatározható nép, amelynek vándorlásáról némi fogalmat alkothatunk.¹⁶²

Azt a térséget, ahol a fenti események lejátszódtak, azaz a Kubán völgyét és annak tágabb környékét később egyértelműen a szarmaták szirák törzse lakta. Az tehát valószínű, hogy attól a pillanattól kezdve, hogy a szarmaták hódítását ki tudjuk itt mutatni, szirákokkal kell számolnunk. Strabón a Kubán-vidékről és az Azovi-tenger partjáról írja: *„E szerint az elrendezés szerint az első résznek a lakói az északi tájakon és az Ókeanosnál egyes nomád és szekérlakó scytha törzsek, ezeknél beljebb a szintén scytha sarmaták, az aorsosok és a sirakosok, akik dél felé egészen a Kaukaszig terjednek, részint sátorlakók és földművelők főleg, a Maiótis-mocsár környékén...”* *„Ha lemegyünk a hegyek (ti. a Kaukázus – I.E., K.V.) lábához, a lejtők ugyan északibbak, de szelídebbek; ezek már a siraxok pusztáival érintkeznek.”*¹⁶³

A szarmaták Kubán-vidéki expanziójára elsősorban a régészeti leletek utalnak. Ezek elemzése alapján – ahogyan arra feljebb már rámutattunk – a sazuomaták/szarmaták valószínűleg már a Kr. e. VI–IV.

¹⁵⁸ GYESZJATCSIKOV 1977. 46.

¹⁵⁹ A forráshellyel és a nép azonosításának kérdésével részletesen foglalkozik MARCSENKO 1996. 113–114. A „farnról” (más néven χvar*nah-ról) lásd pl. JACOBS 1987.

¹⁶⁰ BALAHVANCEV–BEGLOVA 2011.

¹⁶¹ Legutóbb a kérdésről, összefoglalva az eddigi nézeteket, részletes irodalommal: VINOGRADOV 2005. 278–282.

¹⁶² Nyelvészeti értékelést a szirmata és szirák név hasonlóságáról nem találtunk, pedig a fentiek fényében éppúgy elgondolkodtató a viszonyuk, mint a jazamata és a jazig név összezsengése, amelyre később kitérünk.

¹⁶³ STRABÓN XI.II.1., XI.V.7.

században kapcsolatban álltak az Északkelet-Kaukázus autochton lakóival.¹⁶⁴ E korai időpontban azonban csak szórványos leletekről eshet szó, vándorlásra még nem gondolhatunk.

Egyértelműen szarmatának meghatározható leletegyüttesek a Kaukázus előterében a IV. század második felétől különíthetők el, mégpedig a Kubán-vidéken. A keltezéshez a sírokban talált görög importtárgyak (amforák és más kerámia) alapján nem férhet kétség.¹⁶⁵ Eszerint a IV. század második felében a szarmata áttelepülés már valóban elkezdődött, de a sírok kis száma azt mutatja, hogy először csak fokozatos beszivárgásról lehetett szó.¹⁶⁶ A megszorodó temetkezések alapján a tömeges betelepülés a III–II. századra tehető az Azov-mellék keleti részén. A sírmellékletek és a temetkezési rítus kezdetben részben szauromata, részben már prohorovkai jellegzetességeket mutat. A helyben talált lakossággal gyorsan megkezdődött az összeolvadás: a kialakított kapcsolatok miatt a leletanyag az Észak-Pontus párhuzamos lelethorizontjától fokozatosan eltérő jelleget öltött.

A Kaukázus előterének középső részén (a Felső-Kubán–Málka–Terek völgyétől északra) feltárt, korábbi kurgánokba beleásott, III–I. századra datálható sírok a szarmaták egy másik – a Kubántól keletre – tartó útját jelzik. A behatolók itt a helyi szkíta kori nomád lakossággal keveredtek össze. Leletanyaguk szétválasztása csaknem lehetetlen: elsősorban a katakombás rítus vehető számításba az új jövevények jellegzetességeként. A szarmatákra utaló leletek sokkalta ritkábbak, mint az Alsó-Kubán mellékén.¹⁶⁷

Visszatérve az egyértelműen szarmata fennhatóság alá kerülő Alsó-Kubán-vidékre, ott a Bosporusi Királyság szomszédaiként a meótokat nevezik meg. A meótok eredetéről viszonylag keveset tudunk annak ellenére, hogy komoly szerepet játszottak a Fekete-tenger keleti partvidékének történetében. A Kubán völgyében, illetve attól délre, valamint a Tamany-félszigeten éltek. Kiletükkel kapcsolatban alapvetően két álláspont feszül szembe egymással. Az egyik, hogy egy földrajzi fogalomról van szó. A meótok eszerint a Maeotis partján élő törzsek összessége. A kutatók többsége úgy véli, hogy nyelvileg rokon törzsek gyűjtőnévről beszélhetünk. Elterjedt nézet, hogy egy mai kaukázusi népesség, az adigék őseit tisztelhetjük bennük. Ez az elmélet azonban nem bizonyított. Egy másik hipotézis szerint iráni nyelvet beszéltek. Felvetettek egy olyan gondolatot is, hogy az el nem vándorolt indoirániak maradványai.¹⁶⁸

A szirákok Kubán-vidéki megjelenését illetően az írott források és a szarmata leletek értékelésén kívül közvetett adatokat is figyelembe kell vennünk. A meót települések erősítéseinek kutatása ugyan még a kezdet kezdetén tart, máris van két olyan lelőhely – a Lenin-tanya melletti 2. számú és a Sztarokorszunszkaja melletti 2. gorogyiscse (erődített telep, földvár) –, ahol az ásatások bizonyossága alapján a védműveket a IV. század második felében – végén építették ki **(61. kép)**.¹⁶⁹ Ennek hátterében valamilyen külső veszély sejthető. Logikus ez esetben a szarmata vándorlásra mint okra hivatkoznunk. A szarmata expanzió sikerére utalhat, hogy nem sokkal a sánc-árok rendszerek felépítése után már le is rombolták azokat, illetve betemették egy részüket. Az ugyancsak szkíta kori Grusevszkoje gorogyiscse (Sztavropol vidéke) III. század elejei pusztulása minden bizonnyal a megerősödő szarmata expanzióval hozható kapcsolatba, ahogyan az ezzel egykorú kazinkai kincs elrejtése is.¹⁷⁰ A meót társadalom külső veszély kiváltotta militarizáltságára

¹⁶⁴ Vö. VINOGRADOV 1963. 13–35., különösen 33–35.

¹⁶⁵ MARCSENKO 1996. 84–85.

¹⁶⁶ MARCSENKO 1988. 69.

¹⁶⁷ ABRAMOVA 1992. 23., ABRAMOVA 1993. 99–102.

¹⁶⁸ Jó összefoglalást ad az egyes elképzelésekről, csoportjaikról gazdag térképmelléklettel és irodalommal KAMENYECKIJ 1989., lásd elsősorban a 225. oldalt! Mint utaltunk rá, az a feltételezés is felmerült, hogy a szauromaták etnogenezisében fontos szerepet játszottak, amennyiben a szkíták és a meótok Azov-vidéki elvegyülése hozta volna létre az új népet.

¹⁶⁹ Itt és a továbbiakban a Kubán-vidéki szarmaták tárgyalása során alapvetően MARCSENKO 1996.-ra támaszkodtunk. Lásd elsősorban a 6–7., 84–85., 115–117. oldalakat!

¹⁷⁰ ABRAMOVA 1992. 23.

utal, hogy a IV. századi sírok 70%-ában talál-
tak fegyvert.¹⁷¹ Ugyanakkor a bevándorlók te-
metkezéseinek 30,9%-a harcos sír.¹⁷²

Végigtekintve a rendelkezésünkre álló
adatok halmazán, hogyan értékelhetjük a ku-
tatás jelenlegi állása mellett a szirák beván-
dorlás kérdését? Alapvetően két jól végiggon-
dolt hipotézist kell itt bemutatnunk:

1) M.P. Abramova hajlik arra az állás-
pontra, hogy a szirák törzsszövetség kialaku-
lása hosszadalmasabb folyamat lehetett és a
Kubán mellékén zajlott le. Ez egyúttal azt je-
lenti, hogy a Volga- és Dél-Urál-vidéken nem
eshet szó szirákokról, mivel csak a helyben
talált lakossággal való összeolvadás során jött
létre az a formáció, amelyet szirákként ismer-
ünk meg a forrásokból.¹⁷³ Minthogy a helyi
lakosság zömét a meótok alkották, a Kubán
meótjai szükségképpen beletartoztak a szirák
törzsszövetségbe.¹⁷⁴ Mindez persze – ellentét-
ben Abramova véleményével – nem zárja ki,
hogy Arifarnes „alattvalóit” szirákoknak ne-
vezzük. Abramova azzal érvelt e tekintetben,
hogy a hosszadalmas kialakulás miatt Arifar-
nes népe a IV–III. század fordulóján még nem
lehetett szirák, hiszen a IV. sz. előtt nem tele-

pedett meg a Volga-vidékről származó lakosság a Kaukázus előterében.¹⁷⁵ Ha azonban igaz az, hogy a VI–V.
századtól fennállt a kapcsolat a két terület között, és a bevándorlás kezdete a IV. századra tehető, akkor az
iráni nevű Arifarnes mégiscsak lehetett a szirákok királya.

2) I.I. Marczenko, aki az újabb ásatási eredmények ismeretében összefoglalta a Kubán-vidéki szarma-
ta és meót emlékek kutatásának helyzetét, elfogadta a sauzomata–szirák azonosítás elméletét. Emellett úgy
vélte, hogy a szarmata népesség kezdettől – a régióban való megjelenésétől – fogva kevert volt. A szirákok
jelenthették az itteni lakosság vezető erejét. A Kubán mellett a szarmata leleteknek két nagyobb tömbje mu-
tatható ki. Az egyik a Középső-Kubán-vidék, a Laba–Kubán köze Nyevinnomisszk városától a Laba torko-
latáig. A másik csoport az Alsó-Kubán jobb parti sztyeppéi régiója. E területek adottságai nagy mértékben
eltérnek a Dontól és a Manicstól északra fekvő „igazi” sztyeppéhez képest: klímájuk enyhébb, a mezőgazda-
sági termelésre sokkal alkalmasabbak.¹⁷⁶

Talán épp a földrajzi adottságok is elősegíthették, hogy ezen a vidéken viszonylag gyorsan elkezdő-
dött a korábbi meót lakosság és az újonnan érkező szirákok összeolvadása. A terület történetét ebben az

61. kép • A sztarokorszunszkajai meót földvár
(a szerzők felvételei, 1997)

¹⁷¹ MARCSENKO 1996. 116–117.

¹⁷² Az utóbbi adat a Kr. e. III. – Kr. u. I. századi leletekre vonatkozik (ZSDANOVSKIJ 1985., ZSDANOVSKIJ 1988.).

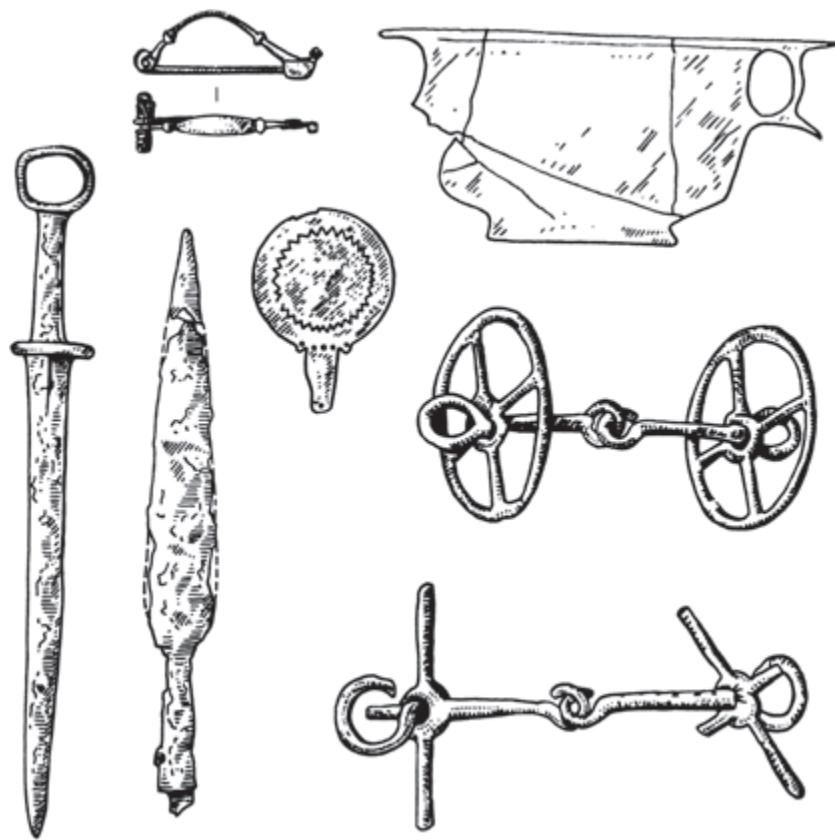
¹⁷³ ABRAMOVA 1992. 24.

¹⁷⁴ SZMIRNOV 1964. 290.

¹⁷⁵ Vö. ABRAMOVA 1992. 24.

¹⁷⁶ MARCSENKO 1996. 6–7., 113–138.

időszakban alapvetően a közeli nagyhatalom – a Bosporusi Királyság – határozta meg. Ez a kapcsolat persze kétoldalú volt, nemcsak a bosporusiak hatottak a szarmatákra. A királyság területén megindult egyfajta „szarmatizálódás”, ugyanakkor a meót elemek száma sem elhanyagolható. A Tamany-félsziget görög városainak – Hermónassa, Tyrambé, Phanagoreia, Képoi stb. – temetőiben megjelennek a barbár leletek és a sztyeppei nomádokra utaló temetkezési rítuselemek. E sírok közül többet a Kr. e. IV. századra kelteznek, ami alátámasztja a Kubán-vidéki szarmata előnyomulás alsó kronológiai határát.¹⁷⁷ A pénzletek alapján a Kr. e. IV. század végén – III. század elején a Bosporusi Királyság és a szirák terület határa a Tamany-félsziget nyugati végében húzódott Sztaronyizsnyesztyeblijevskaja–Krimszk–Novorosszijszk vonalában (54. kép).¹⁷⁸

62. kép • A meót–szirák együttélés nyomaként rendszeresen kerülnek elő a nomád szarmaták jellegzetes tárgyai a letelepedett életmódot tükröző meót anyagban. Meót lelőhelyekről származó szarmata tárgyak (SZTYEPI 1989. tabl. 93. alapján)

több nehézséggel került szembe. Rákényszerült, hogy a meótok rovására kelet felé terjeszkedjék. Ennek következményeként a meótok és szirákok valószínűleg közelebbi kapcsolatba kerültek egymással. Erre elsősorban a kubáni szarmata, illetve meót temetkezésekben található erős kölcsönhatások utalnak, amelyek az itt talált törzslakos meótok és a szarmaták intenzív együttélését bizonyítják. A két nép végül együttesen lépett fel a Bosporusi Királyság ellen. A törzsszövetség élére a szirákok álltak.¹⁸⁰ A szakirodalomban az

A Kr. e. III. század közepén a Bosporusi Királyság helyzete alapvetően megváltozott: leáldozott az Athénbe irányuló gabonaexport (kiszorította az egyiptomi kereskedelem?),¹⁷⁹ és a fent említett I. Pairisadés uralma alatti fénykor után mind

¹⁷⁷ GYESZJATCSIKOV 1973. 69–76.

¹⁷⁸ АРТЫКАРЈЕВ 1987.

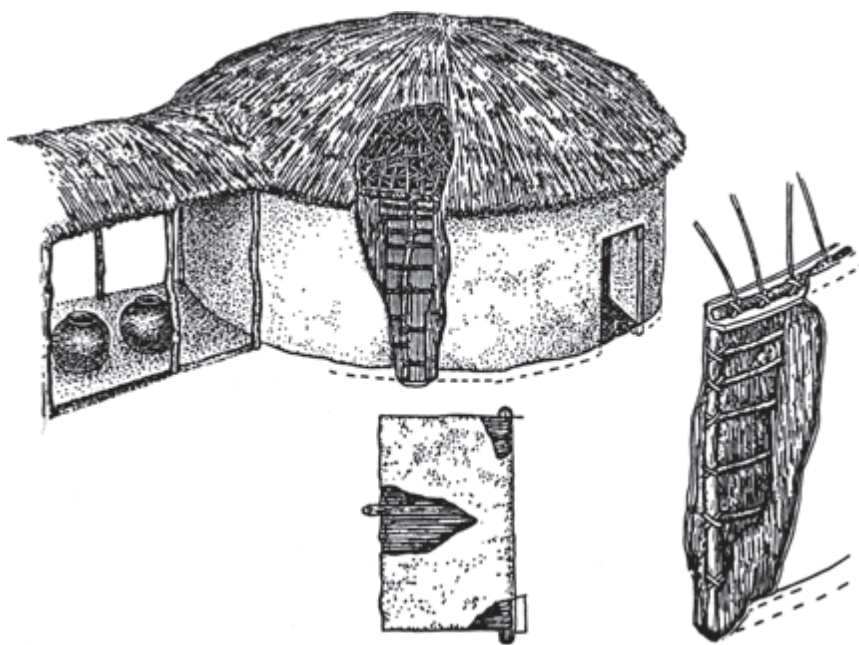
¹⁷⁹ Démosthenés Leptines elleni beszédében (DEMOSTH 8.32.) elhangzik, hogy Athénbe a Bosporusról érkezik a város gabonaszükségletének fele, azaz 400 000 medimnos, vagyis 16380 tonna gabona. Ez az adat Leukón király uralkodása idejére (387–347) vonatkozik. A gabonát ekkoriban vámmentesen szállították Athénbe. Strabón leírja, hogy „Régebbi időkben innen szállították Hellasba a gabonát és ebből a mocsárból a sózott halakat. Leukón állítólag 2 100 000 véka gabonát küldött Theodosiából az athénieknek.” (STRABÓN VII.4.6.) A 2.100.000 véka 86.000 tonnának felel meg. Az érdekesség kedvéért említjük meg csupán, hogy Démosthenés sokat írt a Bosporusról, ami nem véletlen, anyja ugyanis szkíta nő lehetett. Az adatokhoz lásd részletesen: SZKRZSINSZKAJA 1977. 35., SZKRZSINSZKAJA 1998. 174–176.). Vlagyimir Dmitrijevics Blavatszkij számításai szerint a Kr. e. III. században Egyiptomból 10,5 millió medimnos gabona áramolt ki egyetlen év alatt. Ez a bosporusiak Athénba irányuló exportjának 28-szorosa. Az óriási tömegű és közelebből szállított egyiptomi élelmiszer szorította ki a bosporusiakat a piacról. (BLAVATSKIJ 1964. 54.)

¹⁸⁰ VINOGRADOV 1965.

63. kép • A jellegzetes szürke, korongolt meót kerámiát használták a Kubán-vidék szirákjai 1: Edények (SZTYEPI 1989. tabl. 96. alapján)
2: Edénytöredékek a sztarkorszunszkajai földvából (a szerzők felvételei, 1997)

64. kép • Meót épület rekonstrukciója (SEVCSENKO 1995. risz. 2. alapján)

itt leírtak elfogadott tényként szerepelnek annak ellenére, hogy írott adatunk erre vonatkozóan nincsen. A szarmata szirákok vezető erejének nyomaiként értékelik, hogy nem csak a Labától keletre (az eredeti szirák szállásterületen), hanem az Alsó-Kubánon túl, egészen a Fekete-tenger partvidékéig – azaz a meót szállásterületen is – elterjedt az iráni helynévadás, amely a nyelvészek szerint korábbi nyelvi állapotot tükröz, mint az alán bevándorlás ideje.¹⁸¹

¹⁸¹ VINOGRADOV 1965. 117. – további irodalommal. Itt azonban feltétlenül utalnunk kell a feljebb elmondottakra, arra ti., hogy a meótok nyelvét máig nem sikerült meghatározni, és nem zárható ki, hogy irániak voltak. Ebben az esetben az iráni névadás alapvetően más színben tűnik fel.

65. kép • Kr. e. III–II. századi, az ún. meót–szarmata körhöz tartozó fibula a sztanyica Brjuhoveckaja melletti kurgánból (SEDEVRI 1987. 49., N. 144. alapján)

A meótok és szirákok összeütközésbe kerültek a Bosporusi Királlyal. Az ellenségeskedés végeredményeként a meót gabona egy része ettől kezdve a bosporusiak helyett a nomádokhoz került, akik – ennek következtében – mind nagyobb létszámban mutathatók ki a Kubán-vidéken.¹⁸² A meót sírokban pedig egyre erőteljesebben észlelhető a szarmatizálódás tagadhatatlan nyoma. Párhuzamosan ezzel meót hatásra elkezdődött a szarmaták fokozatos letelepedése (62–65. kép).¹⁸³

Ami a szirák – elsősorban kaukázusi – külkapcsolatokat illeti, ebben mérvadó Strabónnak az az albánokról¹⁸⁴ szóló közlése, miszerint „*az idegenek ellen velük együtt harcolnak a nomádok is* (kiemelés tőlünk – I.E., K.V.): *éppúgy, mint az ibéreknel, ugyanazon okokból; máskülönben azonban gyakran megtámadják az embereket és akadályozzák őket a földművelésben.*”¹⁸⁵ A Kartlisz Chovrebából¹⁸⁶ értesülünk arról, hogy a Kr. e. III. század közepén (az időpontot az adja meg, hogy a történet Nagy Sándor hadjáratai

után játszódik) Farnavaz, az első ibériai¹⁸⁷ király zsoldosként alkalmazta a szirákokat (az eredeti szövegben ovszokat említene, akiket a szarmatákkal szokás azonosítani) és a törzs főnökéhez hozzáadta a nővérét. A családi kapcsolatok további alakulását jól illusztrálja, hogy a Farnavaz dinasztia korai tagjai között több északiráni nevű volt: Szaurmag, Hszefarnug, Radamisz stb.¹⁸⁸ További érv az ibér–szirák kapcsolatok mellett az a grúz krónikákban leírt történet, amely szerint Szaurmagot, miután ibér király lett (Kr. e. III. század vége – II. század eleje), összeesküvés fosztotta meg trónjától. A bukott király a kaukázusi hegyi törzsekhez menekült, és az ovszok (szirákok?) királyától, vagyis unokatestvérétől kért segítséget, aki azt nem is tagadta meg.¹⁸⁹ Ezek az információk összezsengenek Strabón azon közlésével, hogy „*A síkságot a földművelést jobban szerető és békés természetű ibérek lakják, akik armeniai és médiai módon vannak berendezkedve, a hegyvidéken pedig a többségben levő és harcias törzsek laknak, akik skytha és sarmata módon élnek, mert azoknak a szomszédai és rokonai is.*” (Kiemelés tőlünk – I.E., K.V.).¹⁹⁰

¹⁸² MARCSENKO 1996. 120.

¹⁸³ ZSDANOVSKIJ 1988.

¹⁸⁴ Itt természetesen a kaukázusi albánokról van szó, akik a Kaukázus DK-i részén laktak.

¹⁸⁵ STRABÓN XI.4.5.

¹⁸⁶ Kartli (=Grúzia) története c. krónikagyűjtemény, mely a grúzok történetét tárgyalja a kezdetektől a XIV. századig. A kartli királyok élete című első fejezete az V. századdal zárul. Ezt a részt a XI. századi Leonti Mrovelinek tulajdonítják (MROVELI 1979. 29–30. és lásd még a jegyzeteket a 61–64. oldalon).

¹⁸⁷ Ibéria – ókori állam a Kaukázuson túl, Albánia szomszédja. A grúzok ősei lakták.

¹⁸⁸ Szaurmag király (Kr. e. III. sz. vége – II. sz. eleje) neve ABAJEV (1949. 86.) szerint a saurumata népnév egy variációja.

¹⁸⁹ A Kartlisz Chovrebából származó adatok értelmezéséhez: VINOGRADOV 1963. 140–141.

¹⁹⁰ STRABÓN XI.3.3.

6. A SZARMATA HÓDÍTÁS A DONTÓL NYUGATRA

A Kr. e. III. századi európai sztyeppe története a jelenlegi szarmata kutatás egyik Achillész-pontja. A Fekete-tenger északi partvidékének meghódításával kapcsolatban a legfontosabb az időpont meghatározása lenne, ami leletanyag híján egyelőre komoly nehézségekbe ütközik.

A Fekete-tenger északi partvidékén a Kr. e. IV. század közepén fénykorát élte a szkíta állam. Ateas király (66. kép) a Dontól a Dunáig szervezte meg egyeduralmát. „Úgy

látszik, hogy az ottani barbárok legnagyobb részén Ateas uralkodott, aki háborút viselt Amyntas fia, Philippos ellen.”¹⁹¹ A Philipposzal vívott vesztes csatában meghalt Ateas király. A szkíták nagy része elmenekült a Dnyeper alsó folyásához¹⁹² és a Krím sztyeppéire, kisebb csoportjuk pedig a Dunától délre, Dobrudzsában húzódott meg. A III. században a szkíták állama váratlanul lehanyatlott.

Ezeknek az eseményeknek régészeti vetülete, hogy hirtelen „eltűnnek” a gazdag szkíta kurgánok, sőt szinte nyoma vész a teljes szkíta anyagi kultúrájának a Fekete-tenger északi partvidékén. A térség leletanyaga minimálisra csökken.

Krími visszavonulásuk emlékeként tartja számon a kutatás (legalábbis egy része) azt a sánc-árok védművet, amely Perekopnál épült ki, Taphrai városa mellett.¹⁹³ A krími szkíták országának – Scythia Minor – központjává a mai Szimferopolban, a Kermencsik lelőhelyen található erődítés épült ki (67. kép). Erre utal legalábbis az itt talált kőszobor egy lovas szkíta harcos ábrázolásával, amelyen a felirat Skiluros szkíta király nevét hirdeti. De utalhatunk itt a feltárt szkíta mauzóleumra a királysírokkal és még számtalan további adatra, mely valószínűsíti, hogy ez a hely azonosítható a Strabónnál, illetve a Diophantos-feliraton (lásd a következő fejezetben!) szereplő szkíta fővárossal, Szkíta Neapolisszal (Neapolis Scythica).¹⁹⁴ Az új szkíta politikai formáció központja a Krímbe tevődött át.¹⁹⁵ Itt közeli kapcsolatba kerültek a félsziget korábbi lakóival, a tauroszokkal, akikkel gyakran törtek be közösen a görög városokba. Nem meglepő, hogy az antik auktorok elkezdték őket közös néven – tauroszkíták – emlegetni.¹⁹⁶

66. kép • Ateas király pénze (MURZIN–ROLLE 2000. risz. 1. alapján)

¹⁹¹ STRABÓN VII.3.18. (339-ben Nagy Sándor apja, II. Philippos makedon uralkodóval harcolt Ateas szkíta király – ALEKSZEJEV 1992. 163.).

¹⁹² A Dnyeper torkolatánál ekkor épültek ki azok az erődítmények (földvárak), amelyek a régészeti kutatások alapján a Kr. u. I. század végén – II. század elején pusztultak el.

¹⁹³ A görög τάφος szó árkot jelent – GAJDUKEVICS 1949. 531. 2. jegyzet.

¹⁹⁴ Vö. GAJDUKEVICS 1949. 531–534. 2–3. jegyzettel!

¹⁹⁵ ZINKO 1991.

¹⁹⁶ PLIN. NH IV.12.85. szerint 30 törzs élt a Krímbe. Ebből 23 a félsziget belsejében, közülük egyik a szkítotauruszok. Plinius adata feltételezhetően Agrippától származik, bár itt konkrétan erre nem tér ki. OVIDIUS (EP. III.2.45–47.) említ egy szkíta öreget, aki meséjét így kezdi:

„Taurusnak hívták az elődeim itt, Scythiában,
mely geta földtől nincs annyira messze, ahol
éltem...”

A tauruszokat a Kizil-Koba kultúrával azonosították, azzal a Krím déli részén, illetve a Krími-hegységben élő népességgel, amelynek jellegzetes hagyatékaik közé tartoznak a kőlapokból épített sírládák. Eredetük bizonytalan, de egyes feltételezések szerint a szrubnaja kultúra leszármazottai, és mint ilyenek, ők is irániak. A félsziget szkíta megszállása után alighanem aszimilálódtak, valószínűleg e folyamat egy állomását jelöli a tauroszkíta név. Az összeolvadás valamikor a Kr. e. II. században indult el. (HRAPUNOV 1995. 9–28. – bőséges irodalommal.)

67. kép • Az egykori késő szkíta központ (Neapolis Scythica) a mai Szimferopol területén (a szerzők felvételei, 2011, 2012)

Ugyancsak a Kr. e. III–II. században létrejött egy másik, nyugatibb szkíta királyság. Ennek – Plinius szerint – Tomi görög városa is része volt.¹⁹⁷ Ekkor kapta az al-Duna-vidéki szkíta terület is a görög forrásokban a Kis Szkítia (Scythia Minor) nevet: „Miután azonban innen [a Krímből – I.E., K.V.] sok skytha vándorolt át a Tyrason¹⁹⁸ és az Istroson túlra és telepedett meg azon a földön, annak nem jelentéktelen részét szintén kis Skythiának nevezték; a thrákok átengedték a területet részint erőszak hatása alatt, részint a föld rosszassága miatt, minthogy legtöbb helyt mocsaras.”¹⁹⁹ A Duna (az Istros) egyébként tradicionálisan a thrák és iráni világ határát jelentette: Szkítia DNY-i hataraként emlegették a források még jóval azután is, hogy a szkíták már régen eltűntek innen.²⁰⁰

Ezzel párhuzamosan a III. század második negyedében – közepén az Észak-Pontus görög városai mellett elhelyezkedő mezőgazdasági területek (chorák) is elnéptelenedtek, csak az erősített településeken

¹⁹⁷ PLIN. NH IV.11.44. megjegyzi, hogy Thrakia valamennyi része az Istros torkolatától a Pontusnál Istropol, Tomi, Kallatis, Dionysopolis városokkal együtt korábban a szkítáké volt: „totum eum tractum Scythiae Aroteres cognominati tenuere” (azaz „korábban ezt az egész országot az Aroteres nevű szkíták birtokolták”).

¹⁹⁸ A Dnyeszter antik neve.

¹⁹⁹ STRABÓN VII.4.5.

²⁰⁰ PODOSZINOV 1976. 21., 25.

folytatódott az élet. A városok területe megnövekedett, nyilván az ide menekülő falusi lakosság révén. Több helyen megerősítették a városfalakat. Nyilvánvalóan külső veszélytől tartottak az itt élők, noha nem világos, hogy a keletről megjelenő szarmaták fenyegették-e őket, vagy a krími szkíta királyság viselkedett ellenségesen a görög városokkal szemben.²⁰¹

Ezeknek a jelenségeknek több magyarázata merült fel, számos kérdést tettek fel velük kapcsolatban. Vajon az eseményeknek a szarmaták nyugatra tolódása lehetett-e a kiváltó oka? Ők szorongathatták-e a szkítákat, amiktől azok mind harciasabb ellenfélle váltak? Avagy a szkíta társadalom saját belső válsága, valamint Ateas sikertelen Duna menti hadjárata nyomán indult meg a szétforgácsolódás? Ennek következtében zajlott-e le olyan gyorsan a Fekete-tenger északi partvidékének szarmatizálódása, és foglalták el a Duna–Dnyeszter közti sztyeppeti területet a thrákok? Milyen hatása volt a szkítákra, illetve az Észak-Pontus további történetére a kelták (galaták) Kr. e. III. század elejei expanziójának?²⁰²

A III. században az Észak-Pontusnál kimutatható válságjelenségek okaként az alábbi lehetőségek merültek föl:²⁰³

1. Egy deszikkációs folyamat eredményeként a létfeltételek nem álltak rendelkezésre a továbbiakban.
2. Az egyiptomi gabonaszállítás miatt visszaesett a Pontus jelentősége. Gyakorlatilag gazdasági krízis állt elő.²⁰⁴

3. A galata hódítás vetett véget a szkíta uralomnak.

4. A szarmaták előretörése okozta, akik elsősorban a szkíták rovására foglaltak területeket.

1. A négy pont közül az elsőt azonnal kizárhatjuk vizsgálódásaink köréből.²⁰⁵ Az utóbbi évtizedekben vetődött föl az a gondolat, hogy egy erőteljes klimatikai változás (deszikkáció?) zajlott le a sztyeppén, és ez okozta a szkíták kiszorulását korábbi területükről.²⁰⁶ Az elképzelés hívei alapvetően azzal érvelnek, hogy a III. században a Don és a Dnyeper között nem csak a szkíták leletei hiányoznak, hanem a szarmatáké is. A legkorábbi szarmata temetkezéseket a Dontól nyugatra (62 lelőhelyen) a Kr. e. II–I. századra keltezték.²⁰⁷ Érvelhetnénk itt azzal, hogy a klímaváltozással foglalkozó kutatás szerint a Kr. e. I. évezred közepétől az időjárás egyre hűvösebbé és csapadékosabbá vált.²⁰⁸ Azonban akár deszikkációs, akár szubatlanti változás lehetett, a magunk részéről teljességgel kizárunk mindenfajta olyan teóriát, amely feltételezi bármely időszakban, hogy akár egy olyan területen, mint az európai füves sztyeppe, akár a Kárpát-medence, lehetnek olyan hosszabb-rövidebb időszakok, amikor a vidék teljességgel lakatlan. A deszikkáció ellen szól egyebek mellett az a megfigyelés, hogy az ilyen jellegű folyamatok nem robbanásszerűek, hanem évek alatt teljesednek ki. Ugyanakkor a régészeti emlékek azt mutatják, hogy a sztyeppén tapasztalt pusztulás és elnéptelenedés egy hirtelen esemény(sor) gyors következménye. Ellene szól a pusztásodást előidéző klimatikai folyamat-teóriának az a tény is, hogy a III. század első harmadában, vagyis a szóban forgó jelenség „előestéjén” a görög városok és a közeli barbár telepek gazdasági virágzása tapasztalható,²⁰⁹ valamint a népesség létszámának növekedése (lásd feljebb).

---

²⁰¹ VINOGRADOV 2005. 283–290.

²⁰² POLIN 1992. 5.

²⁰³ A kérdéssel kapcsolatban Rosztov-na-Donuban 1997-ben rendeztek konferenciát, amelynek anyaga a Donszkije drevnosztyi c. kötetben jelent meg Azovban 1997-ben. Összefoglalja a 4 lehetőséget: BRUJAKO 1999.

²⁰⁴ Ezt az antik görög városokkal foglalkozó irodalomban közhelyszámba menő állítást meggyőzően vonja kétségbe VINOGRADOV 1997. 107., aki egyben cáfolja az 1. és 3. feltételezést is.

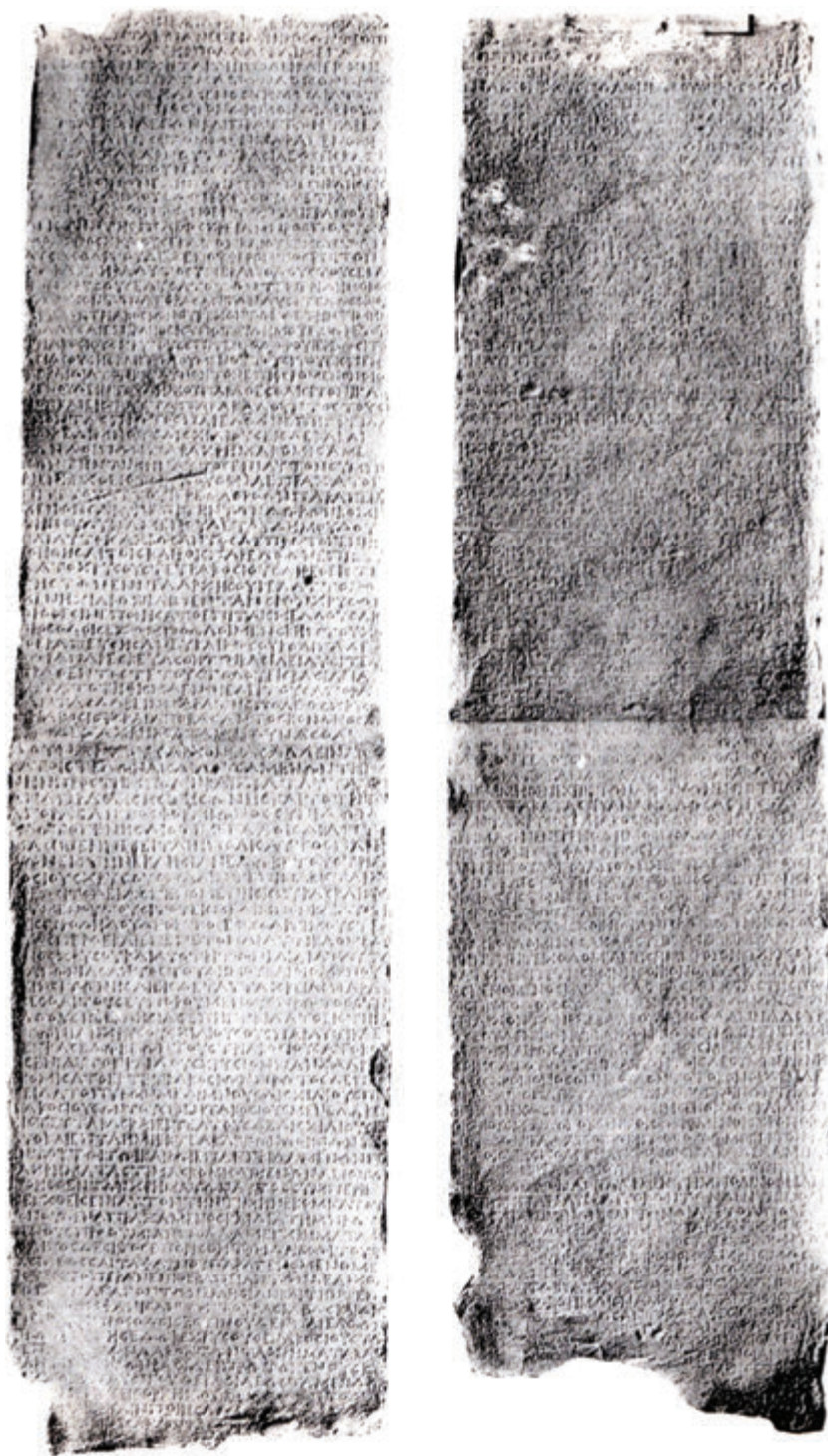
²⁰⁵ Ezt teszi BRUJAKO 1999. 87–88. is, aki egyúttal azt az igen mértéktartó álláspontot foglalja el, hogy a további három lehetőség nem zárja ki egymást, párhuzamosan mindegyik fennállhat.

²⁰⁶ IJEVLEV 1989., POLIN 1992. 122., POLIN–SZIMONYENKO 1997. 87.

²⁰⁷ POLIN–SZIMONYENKO 1997. 95.

²⁰⁸ MATOLCSI 1983. 296. – további irodalommal.

²⁰⁹ VINOGRADOV 1997. 106–107. – további irodalommal.

68. kép • Protogenés olbiai
dekrétuma (LATYSHEV
1916/1965. tabl. II.
alapján)

2. Mint feljebb már kitérünk rá, a Pontus gazdasági súlya hirtelen lecsökkent az egyiptomi gabonaexport megugrásának következtében. A pontusi görög városok kereskedelmi krízise valóban átgyűrűzhetett a barbár lakta vidékre. Ez önmagában azonban olyan váratlan és teljes összeomláshoz, amilyenre az adataink utalnak, aligha vezethetett.

3. A galaták keleti vándorlásának csak igen kevés régészeti nyoma maradt ránk. Az ún. Protogenés-felirat (68. kép) azonban egyértelműen jelzi, hogy – legalábbis – Olbiáig eljutottak a III. század közepe tájára. „...az ellenségtől átszökők tudatták, hogy a Galaták és a Szkírek szövetségbe tömörültek és nagy erőket gyűjtöttek össze, amelyek télen megjelennek, és azon felül még azt is, hogy a Thisszamaták, Szkíták és Szaudaratak megerősített helyet keresnek, ugyanúgy félvén a Galaták kegyetlenségétől...”²¹⁰ Az ÉNy-Pontuson és a Dnyeszter vidékén a pusztulás időpontja valóban egybevág a felirattal említett esemény kalkulálható dátumával: ez a forrásunk

ugyanis a 220-as – 210-es évekből származik és Protogenés tevékenységét dicsőíti. A galata támadás ennek megfelelően a század közepén következhetett be. Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, elmondható, hogy a téma kutatói epigráfiai források alapján a Duna, Szeret és Prut vidékére lokalizálják a kelta támadás kiindulópontját. Itt, a Kárpátok külső oldalánál előfordulnak – ha nem is túl nagy számban – La Tène leletek. A kelta jelenlétet támasztja alá az Al-Dunánál kimutatható helynév-anyag.²¹¹

²¹⁰ LATYSHEV 1916/1965., N.32. 54–55. – saját fordításunk oroszról. A Protogenés-feliratra később még részletesen visszatérünk.

²¹¹ Részletesen BRUJAKO 1999. 85–87. – az irodalom összefoglalásával.

4. Végül vizsgáljuk meg, hogy mit lehet tudni a számunkra legizgalmasabb feltételezésről: a szarmaták nyugati terjeszkedéséről (57. kép). Van egy forrásunk, amely azt állítja, hogy a szaruromaták „sok évvel később ... hatalmassá váltak és elpusztították Scythia nagy részét végképp tönkretéve mindenkit, akit alávetettek, a föld nagy részét pedig pusztasággá változtatták”.²¹² Kérdés, hogy mennyire fogadható el ez az adat és mikorra vonatkozik. Diodóros a Kr. e. I. század végén élt. Nem világos, hogy honnan jutott a fenti megállapításra. Így lehetőség nyílt arra, hogy a kutatók egy része a IV. század végére – III. század elejére keltezze a szarmata bevándorlást, vagyis egyenes összefüggésbe hozzák a szkíta uralom leáldozásával.²¹³ Mások viszont inkább Skiluros szkíta királysága idejére gondolnak, vagyis a III–II. századra.²¹⁴

Míg Diodóros adata bizonytalan, addig sokkal meggyőzőbb egy régóta ismert és jól keltezhető epigráfiai emlék. Egy chersonésosi dekrétumról van szó, melynek Jurij Germanovics Vinogradov a hiányzó részeit rekonstruálta és az egész szöveget újraértelmezte. Szerinte egy Kr. e. 280 körüli szarmata rablótámadás képe bontakozik ki (melynek egyik célja az elhurcolt lakosok rabszolgasorba adása). Így ez a felirat lehet Szkítia szarmata pusztításának egyik első írott emléke.²¹⁵

Nézzük a kérdésre vonatkozó további adatokat! Az Eumélos–Satyros féle IV. század végi trónviszályal kapcsolatos²¹⁶ szarmata részvétel a bosporusi belháborúban egyúttal azt is jelentette, hogy Szkítiának ez a – Don deltájánál fekvő – része már az újonnan jött szarmaták uralma alá tartozott vagy legalábbis

69. kép • Tanais romvárosa (ma Nyedvigovka, Rosztov mellett): a helytartói palota déli része (FORNASIER–BÖTTGER 2002. 77., Abb. 13. alapján)

²¹² DIOD. II.43.7. – saját fordításunk angolból.

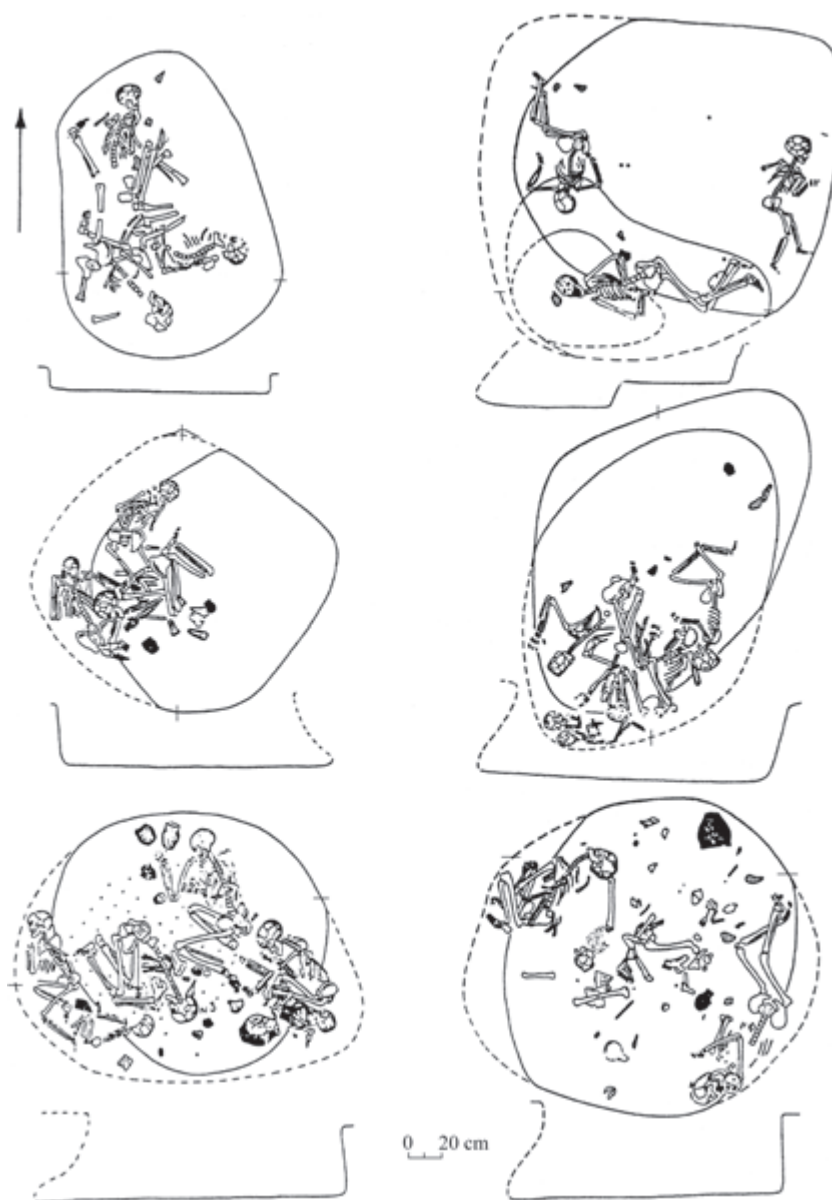
²¹³ MACSINSZKIJ 1971. 52–54.

²¹⁴ Skiluros a Krimbe visszaszoruló szkíta állam, az ún Scythia Minor uralkodója volt, aki a Kr. e. II. sz. elején Olbiában pénzt is veretett. – GAJDUKEVICS 1949. passim, különösen 300–301.

²¹⁵ VINOGRADOV 1997.

²¹⁶ Részletesen lásd a II.3.5. fejezetben!

70. kép • Tömegsírok Szemiluki erődített telepén (MEDVEGYEV 1999. risz. 66. alapján)

ellenőrzésük alá került. Nagyjából erre az időszakra – a III. század elejére – keltezhető a Don torkolatánál fekvő jelizavetovkai erődített szkíta település elpusztítása, amelynek görög kereskedő-negyede is áldozatul esett.²¹⁷ A földvár egyébként fontos szerepet játszott a görög kereskedelemben. Diodóros információi alapján, miután a szkíták elhagyták a települést, Eumélos bosporusi király kallatisi betelepülőkkel alapított kolóniát ugyanezen a helyen.²¹⁸ Az új kereskedelmi központ tiszavirág életűnek bizonyult. Keletről jövő nomád támadás végzett vele. A túlélők talán Tanaisba, az újonnan létesített görög kolóniába menekültek (69. kép).²¹⁹ A jelizavetovkai szkíta gorogyiscse helyén alapított görög város gyors pusztulása és Tanais létrejötte fontos bizonyíték arra, hogy az Alsó-Don-vidéken új etnopolitikai

helyzet alakult ki: a szarmaták kiszorították a terület korábbi lakóit, a szkítákat, akik – mint láttuk – alapvetően két területen hozták létre új hatalmi centrumukat (a Krímben és Dobrudzsában).

A szkíta hatalom súlypontjának áthelyeződését a szarmata előretöréssel jól meg lehet indokolni. Összhangba hozható ezzel a szkíta leletek eltűnése az észak-pontusi sztyeppe nagy részéről. A Dnyeper torkolatvidékén kimutatható eltérés (itt néhány telep és temető csak később, a Kr. u. I. század végén – II. század elején szűnt meg) arra utal, hogy a szkíták ezt a vidéket még egy ideig a kezükben tartották, és a szarmaták csak a környező területet tudták birtokba venni.²²⁰

Ugyanakkor a szarmata leletek hiánya a Dontól nyugatra fekvő sztyeppén (a régészetileg legkorábbra dokumentált leletek Kr. e. II. századiak) kevésbé egyértelmű. Valószínűleg hasonló helyzettel állunk

²¹⁷ MARCSENKO 1990. Az erődített telep lakóinak meghatározásához lásd BRASINSZKIJ–MARCSENKO 1984.

²¹⁸ DIOD. XX.22.

²¹⁹ FEDOSZEJEV 1996. 99–100. A Don torkolatánál fekvő Tanais (a mai Rosztov mellett) a továbbiakban egészen a népvándorláskorig meghatározó szerepet töltött be a görög–bosporusi–barbár kereskedelmi kapcsolatokban.

²²⁰ SCSUKIN 1970.

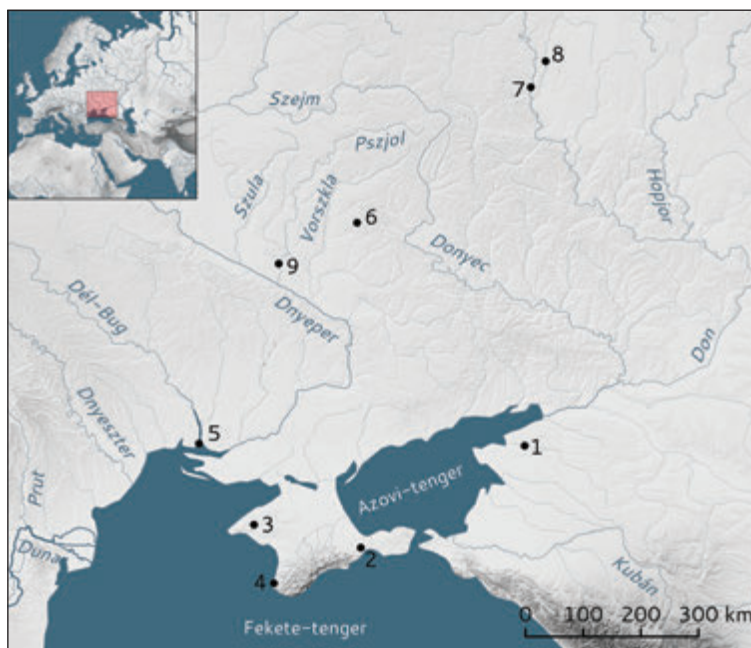
szemben, mint a Kárpát-medencei legkorábbi szarmata foglalók esetében. Reálisnak tűnik, hogy a keletről érkező nomádok első megjelenése egy területen, valamint ottani „kalandozásaik”, a települések és a lakosság pusztítása nem jelent azonnali foglalást/megszállást (gondoljunk pl. a tatárjárásra!).²²¹

A III. századi lelethiány egy másik lehetséges magyarázatát Ju.A. Vinogradov vetette fel, aki arra gondolt, hogy az észak-pontusi sztyeppe két olyan ellentétes – nyugatról a kelta, keletről a szarmata – vándorlás fókuszában állt, amely nagyjából azonos erőt képviselt, és így egy ideig egyik sem volt képes végleges győzelmet aratni a másik felett. Ez pedig „senki földjévé” változtatta ezt a területet.²²²

A magunk részéről e kérdésben egyetértünk Alekszandr Pavlovics Medvegyev okfejtésével, aki úgy véli, hogy valójában a kelták szerepe legfeljebb lokális lehetett. Ezt bizonyítja, hogy a pusztítás jóval nagyobb területen kimutatható, és ez a jóval nagyobb terület olyan vidékeket is magába foglal, amelyek már semmiképpen nem hozhatók összefüggésbe a kelta támadással. Konkrétan arról van szó, hogy a Don-vidék erdős sztyepei zónájának telepein a Kr. e. III. század elején igen erőteljes pusztítás zajlott. A szemiluki erődített telepen a lemészárolt gyerekeket és öregeket gödrökbe, házakba hajigálták be (a nőket nyilván elhurcolták, a harcosokat vagy szintén, vagy ők távol lehettek) (70. kép), a kolomaki erődben pedig még sebtében sem volt idő az áldozatok elhantolására: ott szanaszét heverték a halottak. További esetekben – Knisevka és Peksevo – pénzzel keltezett pusztulási réteget figyeltek meg.²²³ A szarmata előretörés határát talán jelzi azoknak a gorogyiscséknak az elterjedése (71. kép), amelyeken pusztulási réteget regisztráltak.

Visszakanyarodva a szkíta birodalom bukásának négy lehetséges okára, a magunk részéről azt a nézetet képviseljük, hogy a Kr. e. III. században – nagy valószínűséggel annak már a legelején – megindult a szarmaták erőteljes nyugati előrenyomulása. Ennek hátterében szerepet játszhatott a gazdasági erővonalak átrajzolódása a térségben, valamint az is, hogy a szkíták kétfrontos küzdelmet folytattak (keleten a szarmatákkal, nyugaton a keltákkal), ami megosztotta erőiket. Kérdés, hogy a pontusi gabonatermelés leáldozása segítette-e elő a szarmaták térhódítását az ennek következtében meggyengült paraszti lakosság rovására vagy épp fordítva: terjeszkedésük – mely nyilvánvalóan nem csak a nomád szkítákat, hanem földműves rokonaikat is érintette – idézte elő a pontusi gabona-export visszaszorulását.

Azt mindenképpen érdemes végiggondolnunk, hogy a Kr. e. III. század az eurázsiai térség egészén viharos események időszaka. A fent vázoltak mellett elegendő itt például a thrákokra gondolnunk vagy

71. kép • A Kr. e. IV–III. század fordulóján elpusztult vagy pusztulási réteggel rendelkező települések (MEDVEGYEV 1999. risz. 65. alapján) 1: Jelizavetovka, 2: az Európai Bosporus települései, 3: Az ÉNy-Krím települései, 4: Chersonésos környéke, 5: Olbia chórája, 6: Kolomak, 7: Szemiluki, 8: Peksevo, 9: Knisevka

²²¹ MACSINSZKIJ 1971. 53.

²²² VINOGRADOV 2006. 40.

²²³ MEDVEGYEV 1999. 145–152.

éppenséggel a kelta mozgalmakra, leginkább pedig a század második felében Nagy Sándor hadjárataira. Mindezt figyelembe véve csaknem olyan „világválságról” (Weltkriege) beszélhetünk,²²⁴ mint amilyen a Kr. u. III. században mutatható ki. De míg utóbbi időszak történéseivel többen átfogóan foglalkoztak, addig a Kr. e. III. század eseményeinek hasonló jellegű értékelésére nem került sor, így azok kölcsönhatásai és következményei ma még nem világosak.

7. EGY KIS SZTYEPEI KITEKINTÉS

Többen fölvetették azt a lehetőséget, hogy a szarmaták Közép-Ázsiából származnak.²²⁵ A magunk részéről ezt a hipotézist nem tartjuk elfogadhatónak. Nem kétséges, hogy az általunk tárgyalt területeknek – azaz a Dél-Urálnak és az attól nyugatra húzódó vidéknek – a legkorábbi (szaumata) időktől kezdve voltak közép-ázsiai, sőt elő-ázsiai kapcsolatai.²²⁶ Ugyanakkor a hatalmas terület rendkívül változatos és szerteágazó, regionális különbségekkel tarkított leletanyagát és a rá vonatkozó forrásokat szinte lehetetlen áttekinteni, ennek hiányában pedig nehéz rendszert felfedezni az egymástól elhatárolt „ismeretfoszlányokon” belül. Mivel a közel egy időben lezajló történések olykor szerves kapcsolatban állhattak egymással, röviden vázolunk néhány – talán a sztyeppe történetével (is) összefüggő – III. századi eseményt.

72. kép • A Parthus Birodalom legnagyobb kiterjedése idején (CENTRAL ASIA 1996. Map 3. alapján)

Az akhaimenida Perzsa Birodalom romjain Nagy Sándor hódításai nyomán kialakuló Szeleukida állam alig valamivel több mint egy évszázados létének 247-ben a – a szkítákkal rokon – parthusok vetettek véget (58. kép). A Parthus Királyság az elődjét ért gazdasági krízis nyomán jött létre azt követően, hogy a Szeleukida Birodalom két periferián lévő tartománya elszakadt tőle. Az egyikből alakult meg a Gréko-Baktriai állam. A másik tartományt a parni nomád törzsszövetség szállta meg Arsak (Arsakész) vezetésével. A

²²⁴ Erről lásd a III.4.1. fejezetet!

²²⁵ ROSZTOVCEV 1918. 33–35., ROSTOVITSEFF 1922. 113–114., HARMATTA 1994. 566.

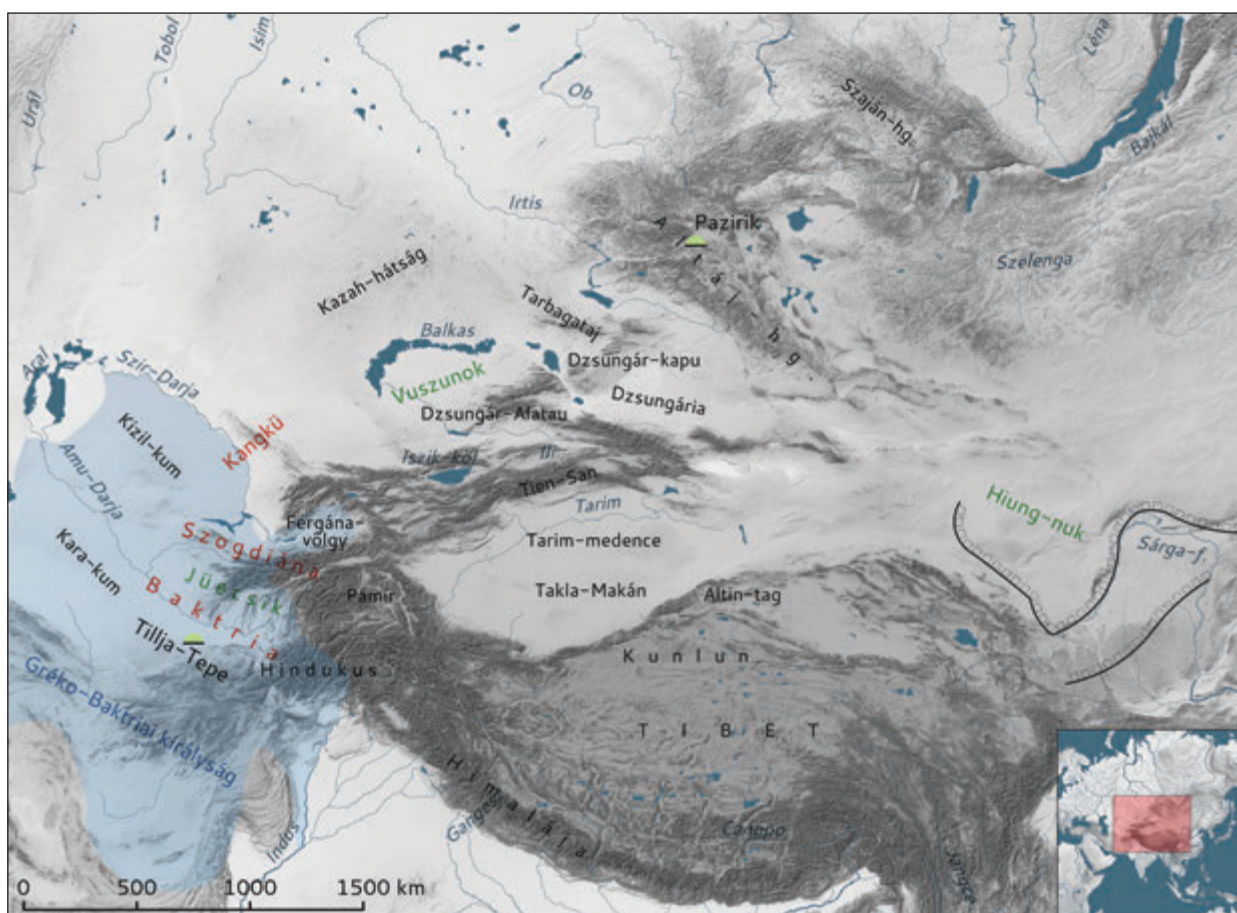
²²⁶ SZMIRNOV 1989. 169., SZKRIPKIN 1988. 26. Egzotikumként (kizárólag kiragadott példaként, hiszen számtalan más, déli eredetű tárgyat idézhetnénk) említhetünk a Dél-Urálból egy Akhaimenida pecsétlőt (SZMIRNOV 1989. Tabl. 71: 13).

73. kép • A kínai Nagy Fal
(Istvánovics Vera felvételei)

74. kép • A hiung-nuk, vusunok és jüecsik elhelyezkedése a Kr. e. III. századi vándorlás, illetve a Gréko-Baktriai Királyság bukása után (CENTRAL ASIA 1996. Map 4. alapján)

nomád arisztokráciára támaszkodó dinasztia-alapító hamarosan meghódította Hyrcaniát (a Kaszpi-tenger déli-délkeleti partvidékét) megvetve az új birodalom gazdasági és katonai alapját (72. kép). A század közepétől az Arsakidák uralma alatt kiépülő új nagyhatalom több mint fél évezreden keresztül az akkori világ legerősebb államainak egyikévé, a Római Birodalom legnagyobb ellenfelévé vált.²²⁷

Ezekkel az eseményekkel közel egyidejűleg építette fel a Csin dinasztia a kínai Nagy Falat (73. kép), ami az északi nomádok megerősödésével volt egyenes összefüggésben. Annak ellenére, hogy a kínaiak komoly erőket vonultattak fel határaikon egyre erősödő ellenségeik ellen, a gazdaságilag-katonailag prosperáló hiung-nu törzsek szövetségéből a III. század vége felé már hatalmas birodalom keletkezett.²²⁸ A hiung-nuk által kiszorított jüecsik korábbi lakóhelyükről Kanszu tartományból Dzsungárián keresztül Baktriába vonultak. A jüecsik nyomán a vusunok a Balhas-tó mellékére települtek (74. kép). Valószínűleg a jüecsi törzs volt a fő ereje annak a nomád társaságnak, amely Kr. e. 140 és 130 között megdöntötte a Gréko-Baktriai királyságot.²²⁹

Az európai szarmaták Don és Dnyeper közé költözése időben egybeesik az ázsiai nomádok mozgásával, a Parthus Birodalom kialakulásával. Anélkül, hogy egyenes összefüggést próbálnánk kimutatni a III. századi észak-pontusi sztyepei kataklizmák, a parthus, illetve a hiung-nu birodalom felemelkedése között, mindenképpen említésre méltónak látjuk, hogy nagyjából egy időben komoly mozgás indult meg az egész

²²⁷ KOSHELENKO–PILIPKO 1996. 131–132. – további irodalommal.

²²⁸ ISHJAMTS 1996. 153. – további irodalommal.

²²⁹ Részletesen lásd az II.6.1. fejezetben!

eurázsiai sztyeppeövezetben, amely – a nomád társadalmakban a történelem során gyakran érvényesülő dominó elv alapján – a kiinduló ponttól több ezer kilométeres távolságra is érződhetett.

Érdemes itt felidézünk néhány szám adatot a Dél-Urál és az Urál–Volga köze népességéről:²³⁰

Kr. e. VI–IV. század	Kr. e. IV–II. század	Kr. e. I. – Kr. u. I. század
2000 temetkezés	5000 temetkezés	1000 temetkezés

Ahhoz kevés az információnk, hogy értékelni tudjuk a lezajló eseményeket. Lehetséges, hogy egy kedvező periódus után megnövekedett állatállomány vezethetett a népesség szaporodásához, amelynek következménye a szétrajzás. Lehet az is, hogy külső hatással kell számolnunk: új népesség érkezésével. Gyakorlatilag egyelőre csak annyi bizonyos, hogy az impulzus nyugat felé innen indult el. Hogy milyen volt a dél-uráliak viszonya keleti, illetve délkeleti szomszédaikkal, arra vonatkozóan nem rendelkezünk ismeretekkel. Az eredmény mindenesetre a Fekete-tenger partvidéki szkíták életében bekövetkező törés, illetve a Szeleukida Parthia megszállása.

---

²³⁰ Lásd a II.3.2. fejezet elején!